

Департамент освіти і науки
Київської обласної державної адміністрації
Комунальний навчальний заклад
Київської обласної ради
«Київський обласний інститут післядипломної освіти
педагогічних кадрів»

ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНИЙ ЗБІРНИК

3(221)/2019

БЕРЕЗЕНЬ

Інформаційно-методичний збірник : спеціалізоване педагогічне видання департаменту освіти і науки Київської обласної державної адміністрації та Комунального навчального закладу Київської обласної ради «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів». – 2019. – № 3 (221). – 72 с.

Передплатний індекс – 02136

Реєстраційне свідоцтво КІ № 424 від 20.12.1999 р.

Матеріали випуску збірника структуровано за двома розділами: «Психологічний супровід освітнього процесу», «Професійний розвиток керівників і педагогічних працівників закладів освіти».

У **розділі I** «Психологічний супровід освітнього процесу» представлено матеріали рубрики «Реалізація кампанії «Стоп булінг!», зокрема: систему публікацій про психолого-педагогічну проблему булінгу в освітньому середовищі, методичні рекомендації щодо запобігання та протидії проявам булінгу.

У **розділі II** «Професійний розвиток керівників і педагогічних працівників закладів освіти» представлено інформацію, згруповану за рубриками: «Організація та зміст освітнього процесу в початковій школі», «Музейна освіта і бібліотечна справа», «Курси духовно-морального спрямування», «Реалізація швейцарсько-українського освітнього проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»».

У рубриці «Організація та зміст освітнього процесу в початковій школі» уміщено публікацію про освітній потенціал математичної галузі у процесі формування ключових компетентностей молодших школярів. Рубрика «Музейна освіта і бібліотечна справа» презентує інформацію про впровадження Універсальної десятикової класифікації в практику роботи бібліотек закладів загальної середньої освіти, інформаційне повідомлення про проведення обласних краєзнавчих читань імені Лаврентія Похилевича» «Київщина: історія рідного краю». Рубрика «Курси духовно-морального спрямування» знайомить читачів з інформаційним повідомленням про досвід закладів освіти Київської області з формування загальнолюдських цінностей у процесі вивчення курсів духовно-морального спрямування. У рубриці «Реалізація швейцарсько-українського освітнього проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»» уміщено інформаційно-аналітичні матеріали про впровадження проекту в закладах загальної середньої освіти Київської області.

Департамент освіти і науки
Київської обласної державної адміністрації, 2019
© Комунальний навчальний заклад
Київської обласної ради
«Київський обласний інститут післядипломної
освіти педагогічних кадрів», 2019

ІНФОРМАЦІЙНО–МЕТОДИЧНИЙ ЗБІРНИК 3(221)/2019

РОЗДІЛ І. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	8
1.1. <i>Реалізація кампанії «Стоп булінг!».....</i>	8
1.1.1. <i>Шевченко А.М.</i> Психолого-педагогічна проблема булінгу в освітньому середовищі.....	8
1.1.2. <i>Шелест Л.В.</i> Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії проявам булінгу	18
РОЗДІЛ ІІ. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК КЕРІВНИКІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ.....	54
2.1. <i>Організація та зміст освітнього процесу в початковій школі.....</i>	56
2.1.1. <i>Седеревічене А.О.</i> Освітній потенціал математичної галузі у процесі формування ключових компетентностей молодших школярів.....	56
2.2. <i>Музейна освіта і бібліотечна справа.....</i>	59
2.2.1. <i>Зініченко Л.В.</i> Упровадження Універсальної десятикової класифікації в практику роботи бібліотек закладів загальної середньої освіти.....	59
2.2.2. <i>Пількевич О.Д.</i> Про проведення обласних краєзнавчих читань імені Лаврентія Похилевича «Київщина: історія рідного краю».....	65
2.3. <i>Курси духовно-морального спрямування.....</i>	67
2.3.1. <i>Іванченко В.В.</i> Досвід закладів освіти Київської області з формування загальнолюдських цінностей у процесі вивчення курсів духовно-морального спрямування.....	67
2.4. <i>Реалізація швейцарсько-українського освітнього проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»...</i>	69
2.4.1. <i>Кушнір Я.А.</i> Інформація про реалізацію швейцарсько-українського освітнього проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» у закладах загальної середньої освіти Київської області.....	69

Шановні читачі інформаційно–методичного збірника!

Пропонуємо вашій увазі **двісті двадцять перший випуск** збірника, над яким працювали редакційна колегія та авторський колектив. Матеріали цього випуску збірника (**№ 3/221, 2019**) структуровано за двома розділами: **«Психологічний супровід освітнього процесу»**, **«Професійний розвиток керівників і педагогічних працівників закладів освіти»**.

У розділі **І «Психологічний супровід освітнього процесу»** представлено матеріали рубрики **«Реалізація кампанії «Стоп булінг!»**, зокрема: систему публікацій про психолого-педагогічну проблему булінгу в освітньому середовищі, методичні рекомендації щодо запобігання та протидії проявам булінгу.

У статті **Шевченко А.М.** про **психолого-педагогічну проблему булінгу в освітньому середовищі:**

визначено сутність понять «наси́льство», «бу́лінг», «мо́бінг»;

проаналізовано види булінгу;

охарактеризовано учасників булінгу (булери, жертви, спостерігачі);

запропоновано методи попередження насильства, булінгу, мобінгу;

названо й описано напрями та форми превентивної роботи щодо попередження явища булінгу в освітньому середовищі (організаційно-методичний, просвітницький, корекційно-розвивальний, аналітико-прогностичний напрями та зв'язки з громадськістю);

запропоновано алгоритм дій працівника закладу загальної середньої освіти в разі виявлення випадку булінгу в учнівському середовищі;

визначено порядок дій адміністрації закладу загальної середньої освіти в разі отримання повідомлення про жорстоке поводження з дитиною.

У методичних рекомендаціях щодо **запобігання та протидії проявам булінгу**, підготовлених **Шелест Л.В.:**

визначено:

– сутність поняття «булінг» та охарактеризовано це явище, типові ознаки булінгу (цькування);

– три основні сфери стосунків, у яких відбувається соціалізація дітей і водночас дитина підпадає ризику емоційного, психологічного і фізичного насильства (сім'я, сфера освіти і сфера мікросоціальних відносин);

– форми булінгу (фізичний, психологічний, сексуальний, економічний, кібербулінг);

– найпоширеніші типи булінгу; прямий і непрямий булінг;

описано:

~ ПЕРЕДМОВА ~

- моделі і типи поведінки жертви, переслідувача, спостерігачів;

- як розпізнати булінг;

- охарактеризовано* поняття «хейзинг»;

- зазначено* інформацію про відповідальність учасників освітнього процесу відповідно до статті 26 Закону України «Про освіту», ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення;

- визначено:*

- медичні наслідки впливу шкільного насильства на дитину;

- ознаки, за якими можна припустити, що дитина знаходиться в стані стресу, викликаного конфліктами і насильством;

- причини насильства в дитячих колективах (нерівність; нетолерантність та популяризація насильницьких моделей поведінки; проблеми сімейного виховання; проблеми шкільної системи);

- наслідки, до яких призводить відсутність комунікацій з батьками;

- механізм протидії цькуванню;

- як має поводитись педагог у разі виявлення булінгу;

- форми і методи надання допомоги постраждалим від булінгу та шляхи попередження його проявів;

- мету психологічної допомоги жертвам насильства;

- особливості дітей, які можуть провокувати до цькування;

- запропоновано:*

- вислови та запитання для початку бесіди педагога з жертвою булінгу;

- низку кроків, які має пройти жертва для протистояння насиллю;

- систему роботи з кривдником (булером);

- приклади поведінки кривдника, зумовлені психологічними причинами;

- методи індивідуального вирішення проблеми переслідувача;

- види роботи зі спостерігачами;

- основні шляхи попередження та подолання булінгу в закладах освіти;

- систему роботи з проведення «правового всеобучу» для учнів і батьків з питань протидії булінгу;

- поради:

- як не стати жертвою булінгу;

- що можуть зробити батьки в ситуації проявів булінгу щодо їхньої дитини.

У розділі II «Професійний розвиток керівників і педагогічних працівників закладів освіти» представлено інформацію, згруповану за рубриками:

«Організація та зміст освітнього процесу в початковій школі»,

*«Музейна освіта і бібліотечна справа»,
«Курси духовно-морального спрямування»,
«Реалізація швейцарсько-українського освітнього проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»».*

У рубриці *«Організація та зміст освітнього процесу в початковій школі»* уміщено публікацію про освітній потенціал математичної галузі у процесі формування ключових компетентностей молодших школярів.

Рубрика *«Музейна освіта і бібліотечна справа»* презентує інформацію про впровадження Універсальної десятикової класифікації в практику роботи бібліотек закладів загальної середньої освіти, інформаційне повідомлення про проведення обласних краєзнавчих читань імені Лаврентія Похилевича «Київщина: історія рідного краю».

Рубрика *«Курси духовно-морального спрямування»* знайомить читачів з інформаційним повідомленням про досвід закладів освіти Київської області з формування загальнолюдських цінностей у процесі вивчення курсів духовно-морального спрямування.

У рубриці *«Реалізація швейцарсько-українського освітнього проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»»* уміщено інформаційно-аналітичні матеріали про впровадження проекту в закладах загальної середньої освіти Київської області.

Над випуском інформаційно-методичного збірника працювали:

авторський колектив – науково-педагогічні і педагогічні працівники КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»:

Бендерець Н.М., в.о. ректора КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», кандидат педагогічних наук (*передмова*);

Зініченко Л.В., завідувач відділу музейної освіти та бібліотечної справи КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» (**2.2.1.**);

Іванченко В.В., методист відділу суспільствознавчих предметів КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» (**2.3.1.**);

Кушнір Я.А., методист відділу міжнародних зв'язків КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» (**2.4.1.**);

Матушевська О.В., методист відділу музейної освіти та бібліотечної справи, старший викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту

~ ПЕРЕДМОВА ~

освіти КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» *(передмова)*;

Пількевич О.Д., методист відділу музейної освіти та бібліотечної справи КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» **(2.2.2.)**;

Седеревічене А.О., старший викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» **(2.1.)**;

Шевченко А.М., доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», кандидат психологічних наук **(1.1.)**;

Шелест Л.В. методист відділу практичної психології і соціальної роботи КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» **(1.2.)**;

відповідальний редактор, літературний редактор: Матушевська О.В.;

комп'ютерне макетування, додрукарська підготовка: Ткач О.Ю., редактор редакційно-видавничого підрозділу КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів».

Бендерець Н.М.,

в.о. ректора КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», кандидат педагогічних наук;

Матушевська О.В.,

методист відділу музейної освіти та бібліотечної справи, старший викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1. Реалізація кампанії «Стоп булінг!»

1.1.1. Психолого-педагогічна проблема булінгу в освітньому середовищі

Шевченко А.М.

*доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти
КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти
педагогічних кадрів», кандидат психологічних наук*

Упродовж останніх років у нашому суспільстві разом із кризовими явищами поширилися й прояви шкільного насильства. Аналіз науково-психологічної літератури засвідчує, що в сучасних закладах загальної середньої освіти спостерігається зростання кількості випадків свідомого жорсткого ставлення з боку старших і сильніших учнів та вчителів до менших і слабших членів шкільного колективу. Зовнішніми джерелами насильства для дітей часто стають дорослі (батьки, родичі, сусіди, випадкові знайомі), які мають психологічні проблеми, а також педагоги. Тому одним із першочергових завдань психолого-педагогічної науки є пошук дієвих засобів і методів його профілактики і корекції з метою попередження й послаблення впливу на освітнє середовище.

Аналіз наукової літератури свідчить, що у вітчизняній психологічній науці вивчення проблеми шкільного насильства є фрагментарним. Водночас на сучасному етапі розвитку психології можна спостерігати помітне зростання зацікавленості до цієї тематики в працях багатьох дослідників, які переконані, що фахова допомога учням із відхиленнями в поведінці – важлива ланка в системі корекції, реабілітації та профілактики поведінкових девіацій.

Разом із тим поза увагою дослідників залишається феномен насильницької поведінки в освітньому середовищі. Наразі недостатньо дослідженими є підходи, методи та засоби психологічної профілактики шкільного насильства.

На сьогоднішній день надзвичайно гостро постає проблема агресивних проявів у міжособистісних стосунках учнівської молоді. Особливого розповсюдження набувають прояви систематичної, довготривалої агресії одних учнів по відношенню до інших, коли в ситуацію прояву агресії поступово «включається» весь учнівський клас.

У науковій літературі для визначення феномена насильство все частіше використовують терміни «**мобінг**» або «**булінг**» (рис. 1.1).

У перекладі з англійської мови **булінг** (bullying) означає травлю, залякування, третирування. Булінг (від англ. bully – означає хуліган, забіяка, людина, яка використовує свою силу і владу, щоб налякати або заподіяти

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

шкоду слабшим). Булінг – цькування один на один.

Мобінг – (від англ. «to mob» – нападати зграєю, травити) – це явище, коли група чи окремі члени систематично здійснює напади і чинить цькування когось із членів цієї групи з метою послаблення його позиції у групі чи навіть витіснення з неї. Мобінг – цькування групи людей проти однієї особи.

Разом із тим, аналізуючи співвідношення обох понять «bullying» та «mobbing», слід підкреслити, що перше поняття використовується для позначення феномена третирування учнів у закладах освіти, другим поняттям частіше позначається третирування працівників на роботі [95].

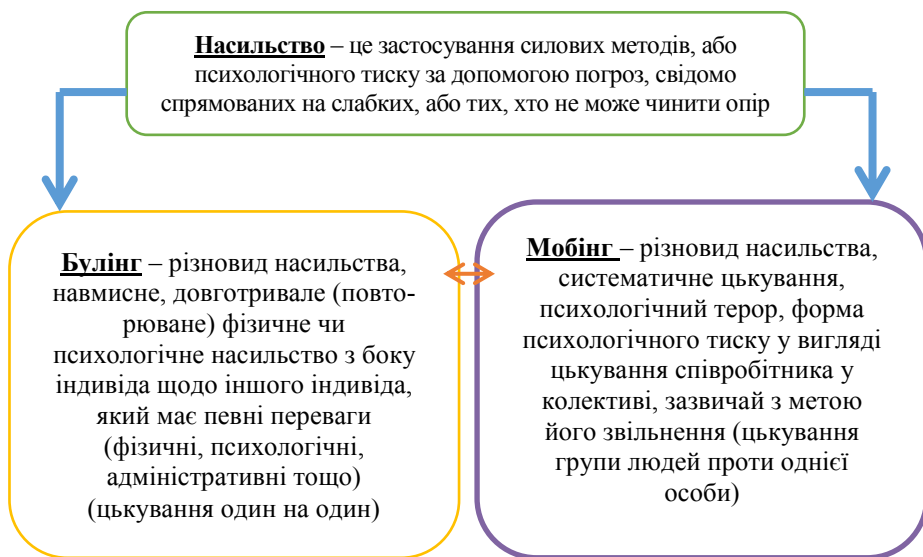

Рис. 1. Сутність понять «насильство», «булінг» та «мобінг»

Булінг, мобінг завжди мають наслідки, часто – тяжкі і для постраждалих осіб, і для свідків, і для тих, хто здійснював насильство: це і можливі психічні та психологічні розлади, і погіршення інтелектуальних здібностей, і захворювання невротичного характеру, і зниження імунітету, і головні болі, і думки про вбивство агресорів і вчинення суїциду. Також явища мобінгу та булінгу можуть призводити до таких соціальних наслідків: ізоляція та антисоціальна поведінка (девіантна, адиктивна, деліквентна), проблеми зі спілкуванням у дитячому та дорослому колективах, низька спроможність до саморозвитку та самовдосконалення, алкоголізм, нарко-

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

манія, злочинність. У дітей, що постраждали від цькування найчастіше формується замкнутість як особистісна риса, руйнується віра у соціум, довіра до людей, вони абсолютно не вміють спілкуватися з навколишнім світом, наповнені страхами, тривогами і відчувають себе безпорадними.

Розрізняють такі основні **види булінгу** – фізичний, психологічний та кібербулінг (таблиця 1).

Таблиця 1

Види булінгу

Види булінгу	Основне значення
фізичний булінг	агресивне фізичне залякування, що полягає у багаторазово повторюваних ударах, стусанах, підніжках, блокуванні, поштовхах і дотиках небажаним і неналежним чином;
психологічний булінг	– <i>вербальний</i> – залякування чи глузування за допомогою слів, яке включає в себе постійні образи, погрози й зневажливі коментарі (про зовнішній вигляд, релігію, етнічну приналежність, інвалідність, особливості стилю одягу, поведінки тощо), погрози зашкодити; – <i>соціальний</i> – булінг стосунків, який є феноменом соціального вигнання, коли окремих дітей однолітки: не визнають або ігнорують – тактика ізоляції, бойкоту (не допускають до ігор, вечірок тощо), або вони стають жертвами чуток чи інших форм публічного приниження і осоромлювання;
економічний булінг	крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей жертви, вимагання грошей тощо;
сексуальний булінг	принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська та образи сексуального характеру, фотографування та відеозйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні погрози, жарти тощо;
кібербулінг	залякування у кіберпросторі (online-комунікаціях), полягає у звинуваченні когось з використанням образливих слів, поширення брехні та неправдивих чуток, неприємної інформації через електронну пошту, соціальні мережі або виключення когось з онлайн-груп.

Характеристика **учасників булінгу** (булери, жертви, спостерігачі).

Найчастіше **булерами** (ініціаторами цькування – агресорами) є діти з нарцисичними рисами характеру. Основна особливість «нарциса» – прагнення до влади, самоствердження за рахунок інших. Бути «крутим», мати авто-

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

ритет серед ровесників, як людини, якій ніхто нічого не може зробити. «Ти мені нічого не зробиш» – приховане за усією поведінкою цього учня послання. Характеризуючи кривдника як учасника процесу булінгу, виділяють ряд типів поведінки:

1) дитина зазвичай поводить себе в соціально прийнятний спосіб, піклується про інших, має непогані успіхи в навчанні. Однак іноді поводить себе непередбачувано, нехарактерно, принижує інших учнів, хоча й схильна бути відповідальною та піддається вихованню;

2) дитина приваблива, не відчуває браку матеріальних речей, має непогані оцінки, друзів, гарні лідерські якості, але знущується з інших – ніби випадає зі звичайних стереотипів. Це пояснюється тим, що не завжди враження про дитину співпадають з тим, якою вона є насправді, адже багатьом дітям важко справлятися зі своїм персональним розвитком та самоповагою, а тим паче з очікуваннями, що покладають на них батьки та інші люди. Вони ніби вдягають маску доброї дитини;

3) «статусний» тип кривдника проявляється у показовості булінгу, намаганні завжди бути на «сцені», завоювати аудиторію спостерігачів, їхні лестощі та підлабузництво;

4) тип кривдника «у повному озброєнні» має стійкі наміри чинити булінг, особливо в разі відсутності сторонніх поглядів, у той же час намагається ввести в оману та всіляко привабити інших, зокрема дорослих. Вони занурюють свої почуття настільки глибоко, що самим їм стає важко їх ідентифікувати. Досить часто добре розуміють стан іншої людини та вміють користуватися цим, помічають вразливі сторони потенційної жертви;

5) імпульсивно-агресивні кривдники, які мають слабкі соціальні навички, абсолютно непередбачувані, агресивні реакції навіть на слабку провокативну поведінку, звинувачують інших, а головне, часто мають проблеми у розвитку, зокрема зі здатністю до навчання.

Жертвами булінгу найчастіше стають діти з незвичайною зовнішністю (помітні шрами, косоокість тощо, або ж зовнішністю, не звичною для даної громади, – інший колір шкіри, розріз очей тощо); замкнуті і сором'язливі діти, діти з низькою самооцінкою, неуспішні у спілкуванні; діти, у яких немає друзів серед однолітків (більш успішні в спілкуванні з дорослими, часто діти зі специфічними інтересами, що призводить до сприйняття їх як «диваків», талановиті та обдаровані); фізично слабші за однолітків хлопчики; у молодших класах – неуспішні у навчанні, неохайно одягнені діти.

Жертвою булінгу може стати дитина, погляди якої відрізняються від загальноприйнятих у даному колективі, новий учень у класі, родина якого була активним учасником протестних акцій. Діти можуть не розказувати про

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

ці випадки нікому з дорослих. Особливо це стосується хлопчиків, від яких батьки, через поширеність гендерних стереотипів, вимагають, щоб ті були мужніми і протистояли цькуванню.

Виділяють кілька типів жертв залежно від реакції на булінг. По-перше, пасивна жертва, схвильована та незахищена, реагує на знущання плачем, відступає, уникає кривдника, стає «тихою», а така її реакція фактично є винагородою для кривдника, тому цикл насильства продовжується. Вважається, що переважна кількість жертв належить саме до цього типу. По-друге, «провокативна» жертва: вона викликає роздратування, привертає увагу кривдників і однолітків, досягає певного контролю над ситуацією, реагує з проявами як агресивності, так і стурбованості, схвильованості, вона більш схильна протистояти булінгу, у той час як пасивна жертва уникає або погоджується зі своїми нападниками. Обидва типи менш здатні контролювати свої емоції та сповіщають кривдників про те, що можуть стати легкими «мішенями».

Спостерігачі, незважаючи на те, якої позиції дотримуються, фактично беруть участь у процесі булінгу та зазнають впливу. Активна підтримка або підбадьорення кривдника спостерігачами викликає ще сильніші страждання та приниження у жертви, заохочує антисоціальну поведінку кривдника та ставить спостерігачів під ризик втратити чутливість до жорстокості, а тим самим може зробити їх повноцінними кривдниками.

Залежно від ступеня прихильності до кривдника виділяють такі типи груп спостерігачів, [6] починаючи з найбільш наближеного до нього:

1) група, наближена до кривдника: послідовники (активно беруть участь у булінгу, але не починають його) – прихильники, пасивні кривдники (підтримують знущання, але не беруть активної участі) – пасивні прихильники, потенційні кривдники (полюбують спостерігати за булінгом, але не показують відкритої підтримки);

2) група задіяних спостерігачів («це не моя справа») не залучається до жодної сторони, не проявляє ані підтримки, ані схвалення;

3) групі потенційних захисників булінг не подобається, і вони вважають, що мають його спинити, але не роблять нічого;

4) група захисників жертви обурена знущанням та допомагає або намагається допомогти потерпілому.

Існують причини, через які спостерігачі побоюються втручатися в булінг або повідомляти про такі випадки інших: часто вони просто не знають, що слід робити, уникають завдання їм болю кривдником, бояться стати новою «мішенню» або зробити щось, що тільки ускладнить ситуацію.

Отже, існує доволі чіткий поділ учасників булінгу на кривдника, жертву

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

та спостерігачів, і виділено певні типи поведінки під час булінгу кожного з них.

В умовах сучасної децентралізації влади кожен заклад освіти має самостійно проаналізувати якість профілактичної роботи із попередження насильства, булінгу, мобінгу. Для цього необхідно комплексно вивчити це питання за допомогою таких **методів**:

- спостереження за міжособистісною поведінкою учнів;
- опитування (анкетування) усіх учасників освітнього процесу;
- психологічної діагностики мікроклімату, згуртованості класних колективів та емоційних станів (стану благополуччя) учнів;
- соціального дослідження наявності референтних груп та відторгнених у класних колективах;
- визначення рівнів тривоги та депресії в учнів.

Профілактична робота в сучасній українській школі – це спільна відповідальність педагогічних працівників, адміністрації та батьків.

Пріоритетними **напрямами та формами превентивної роботи** щодо попередження явища булінгу в освітньому середовищі є: **організаційно-методичний, просвітницький, корекційно-розвивальний, аналітико-прогностичний напрями та зв'язки з громадськістю.**

I. Організаційно-методичний напрям:

- створення інформаційних куточків для учнів із переліком організацій, до яких можна звернутися в ситуації насильства та правопорушень;
- розроблення та поширення серед здобувачів освіти алгоритму реагування на випадки насильства серед дітей: чіткий алгоритм можливих дій, відповідальності та компетенції вчителя, представників адміністрації, психолога і соціального педагога; встановлення їх ролі та обсягу обов'язків у цьому алгоритмі. Варто звернути увагу на те, що роль учителя у такому алгоритмі має бути чітко визначена і досить обмежена, учитель має надавати дитині лише первинну психологічну допомогу, а потім передавати її фахівцеві. Алгоритм має враховувати вимоги чинного законодавства та залучати, окрім внутрішніх ресурсів школи, сторонніх фахівців – представників служб у справах дітей, кримінальної міліції у справах дітей, громадські організації тощо;
- ініціювання, обговорення та планування спільних дій адміністрації, педагогічного колективу, учнівського (студентського) самоврядування та батьківської громадськості, спрямованих на профілактику виявлених недоліків у роботі закладу загальної середньої освіти з окресленої проблеми;
- ознайомлення здобувачів освіти з нормативно-правовою базою та регулюючими документами щодо проблеми булінгу в освітньому середовищі;
- проведення зустрічей, круглих столів, семінарів, тренінгів із залученням представників правоохоронних органів, служб соціального захисту, медичних установ та інших зацікавлених організацій;

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

- запровадження програми правових знань у формі гурткової, факультативної роботи;
- організація роботи психологічних гуртків, факультативів;
- організація та проведення в школі спортивних змагань командного типу, виходячи з того, що брак тактильного спілкування між дітьми призводить до агресивного стилю поведінки.

II. Просвітницький напрям.

Одним із найважливіших напрямів соціально-психологічної профілактичної діяльності, спрямованої на протидію булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти, є просвітницька робота серед дітей та учнівської молоді.

Просвітницьку роботу здійснюють фахівці психологічної служби закладу загальної середньої освіти (практичні психологи, соціальні педагоги) у взаємодії з адміністрацією та класними керівниками учнівських колективів.

Фахівці визначають такі основні форми просвітницької роботи щодо попередження явища булінгу:

- організація на базі закладу загальної середньої освіти консультативних пунктів, де всі учасники освітнього процесу можуть отримати консультації практичного психолога, соціального педагога, де можна провести зустрічі з працівниками правоохоронних органів тощо;
- лекційна робота;
- організація конкурсів, фестивалів, акцій;
- організація клубів із правових знань;
- лекторії (кіно, відео) правових знань;

Слід зауважити, що робота з роз'яснення і вивчення чинного законодавства, міжнародних актів здійснюється з урахуванням вікових, індивідуальних особливостей дітей та учнівської молоді.

Колективні форми й методи навчально-виховної роботи (міні-лекції, бесіди, диспути, усні журнали, кінолекторії та ін.) охоплюють одночасно значну кількість підлітків та молоді, сприяють створенню їхнього позитивного настрою. Проведення профілактичних заходів щодо насильства серед дітей та учнівської молоді сприяє формуванню правосвідомості і правової поведінки учнів, відповідальності за своє життя, розвиває активність, самостійність, творчість, створює умови для самореалізації особистості учня.

Робота з батьківською громадськістю передбачає використання як просвітницьких форм та методів роботи, так і практичних занять.

Розглянемо основні форми роботи з батьками:

1. Батьківські збори – робота з колективом батьків. Це форма організації спільної діяльності батьків, учителів, практичного психолога та соціального педагога, яка передбачає їх спілкування з метою обговорення

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

актуальних питань навчання і виховання, ухвалення рішень.

2. Консультації – форма роботи з батьками, яка передбачає надання фахівцями психологічної служби допомоги батькам із різних проблем родинного виховання.

3. Педагогічний консиліум – форма спілкування учнів, учителів, фахівців психологічної служби закладу загальної середньої освіти та батьків, метою якої є: цілісне, різнобічне вивчення особистості учня, вироблення єдиної педагогічної позиції; визначення головних напрямів удосконалення виховного процесу зусиллями вчителів, батьків, самого учня.

4. Лекція – послідовний монологічний виклад узагальнених знань. Види лекцій: лекція-інструктаж, лекція-показ, лекція-репортаж, науково-популярна.

5. Семінар – активна форма просвіти батьків. Передбачає попередню самостійну роботу батьків і вчителів з вивчення літератури, зокрема підготовку виступів, доповідей, тез, запитань.

III. Корекційно-розвивальний напрям:

– запровадження на базі закладу загальної середньої освіти програм заміщення агресії серед дітей, які схильні до агресії щодо інших, тренінгів із розвитку соціальних навичок, індивідуального виявлення та призупинення проявів агресії, формування та розвитку загальнолюдських моральних цінностей, толерантності тощо;

– формування у педагогів навичок ідентифікації насильства як у своїй поведінці, так і в поведінці дітей з метою формування єдиного погляду на існуючу проблему;

– здійснення корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на корекцію взаємовідносин з оточуючими, подолання егоцентризму (характерної риси агресорів), розвиток стійкого і виразного інтересу до якого-небудь виду діяльності, виховання вольових рис характеру (уміння доводити справу до кінця, досягати поставленої мети, уміння стримувати себе, зокрема в конфліктній ситуації), тренування уваги, спокою, терпіння;

– проведення вихованих заходів щодо створення сприятливого психологічного клімату в учнівських колективах, подолання конфліктності, розвитку толерантного ставлення учнів один до одного;

– навчання педагогічних працівників на принципах педагогіки партнерства тощо.

IV. Аналітико-прогностичний напрям:

– запровадження механізмів аналізу ризиків виникнення насильства серед дітей у кожній конкретній школі;

– розроблення плану дій щодо розв'язання проблеми насильства та запровадження системи постійного відстеження випадків насильства серед

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

дітей: виявлення дітей-агресорів, організація системної роботи з ними фахівців, індивідуальної та в групах, залучення до такої роботи фахівців-психологів.

V. Зв'язки з батьками та громадськістю:

Активне залучення батьків до профілактичної роботи з дітьми, оскільки саме вони залишаються основним джерелом інформації для дітей. Проводячи відповідну роботу з батьками, можна через них доносити до дітей інформацію про загальні засоби попередження насильницьких ситуацій та наявні форми допомоги, яку дитина може отримати на базі школи. Це особливо стосується дітей молодшого шкільного віку.

Привертання уваги органів системи освіти та громадськості до існування проблеми булінгу серед дітей в школі, її наслідків та виявленого переліку потреб учасників освітнього процесу для її розв'язання.

Заходи соціальної реклами щодо шляхів попередження правопорушень та способів поведінки в ситуаціях насильства: організація та проведення спільних акцій з представниками громадських та недержавних організацій; розробка буклетів, листівок; проведення конкурсів плакатів, творів тощо.

Алгоритм дій працівника закладу загальної середньої освіти в разі виявлення випадку булінгу в учнівському середовищі:

1. У випадках, коли Ви маєте підозри жорстокого поводження з дитиною або є реальна загроза його вчинення (удома, з боку однолітків, інших працівників закладу загальної середньої освіти або інших осіб), Ваші дії:

- повідомити про це в усній чи письмовій формі адміністрацію закладу загальної середньої освіти;
- самостійно письмово повідомити про це територіальний підрозділ служби у справах дітей за місцем проживання дитини;
- самостійно повідомити про виявлений факт жорстокого поводження з дитиною кримінальну міліцію у справах дітей або будь-якого працівника органів внутрішніх справ.

2. У випадках, коли до Вас звернулася дитина з усною скаргою щодо жорстокого поводження з нею, Ваші дії:

- оформити звернення дитини у письмовій формі та передати його до адміністрації закладу загальної середньої освіти;
- оформити звернення дитини у письмовій формі та передати його до територіального підрозділу служби у справах дітей;
- оформити звернення дитини у письмовій формі та передати його до органів внутрішніх справ;
- повідомити про це в усній чи письмовій формі від свого імені у вказані (перераховані) вище органи.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

3. У випадках, коли Ви стали свідком жорстокого поводження з дитиною, Ваші дії:

- якомога швидше повідомити про цей факт адміністрацію закладу загальної середньої освіти;

- одночасно повідомити територіальний підрозділ служби у справах дітей і міліцію.

Дії адміністрації закладу загальної середньої освіти в разі отримання повідомлення про жорстоке поводження з дитиною

У разі звернення дитини, її батьків (осіб, які їх замінюють) або працівника закладу загальної середньої освіти до представника адміністрації навчального закладу щодо жорстокого поводження з нею адміністратор зобов'язаний, якщо звернення (повідомлення) усне, оформити це повідомлення письмово, зазначивши, від кого та коли (дата, час) воно отримано. Звернення має бути оформлене належним чином, відповідно до вимог Закону України «Про звернення громадян» (має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання; письмове звернення повинно бути підписано заявником (заявниками) із зазначенням дати. Необхідно терміново (протягом однієї доби) передати цей документ до територіального підрозділу служби у справах дітей за місцем проживання дитини. Служба у справах дітей має належним чином зареєструвати це повідомлення відповідно до вимог законодавства України.

Педагогічним працівникам рекомендуємо використовувати у своїй роботі вебсайт www.stopbullying.com.ua та інформаційну сторінку на порталі КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» <https://kristti.com.ua/inshe/realizatsiya-novogo-etapu-kampaniyi-stop-bullying>, на яких педагоги, батьки та учні можуть знайти інформацію про булінг, його наслідки та можливі дії для подолання цієї проблеми. Інформація подається в інтерактивній та відповідній до віку дітей формі. Сайт містить важливу інформацію про ознаки булінгу, способи його попередження, а також варіанти реагування на нього для батьків та вчителів. На сайті пропонуються альтернативні булінгу види поведінки, як-от скейтбординг, блогінг або діджеїнг.

Отже, булінг є актуальною соціально-педагогічною проблемою, яка потребує подальшої розробки та досліджень, пошуків шляхів його подолання. Вітчизняна соціально-педагогічна практика профілактики агресивної та насильницької поведінки серед дітей потребує системного вивчення та аналізу передового досвіду в організації та здійсненні просвітницько-профілактичних заходів щодо подолання булінгу в умовах закладів загальної середньої освіти.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1.2. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії проявам булінгу

Шелест Л.В.

*методист відділу практичної психології та соціальної роботи
КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти
педагогічних кадрів»*

Перша згадка про насильство в дитячому колективі відноситься ще до XVI століття, а перша наукова публікація про булінг з'явилась більше ста років тому – у 1905 році. Однак сама проблема існувала ще задовго до перших згадок. Знущання як таке існувало у людському колективі завжди. У тому числі й тоді, коли цей колектив вважався зграєю.

Насильство у школі – проблема, про яку довгий час було не прийнято говорити. Одним із аспектів проблеми насильства є жорстоке поводження з дітьми та нехтування їхніми інтересами, та, як наслідок, насильство в стосунках між дітьми. Поведінка, спрямована на утвердження своєї влади над кимось або чимось, стає усе більш розповсюдженою. Проблема булінгу почали досліджувати зовсім недавно, у 60–70-х роках XX ст., коли суспільство замислилося над існуванням зв'язку між явищами девіантної та агресивної поведінки в соціумі та тим, як людина виховується, зростає та навчається протягом шкільних років, та почало усвідомлювати важливість вивчення причин та наслідків цього явища, щоб в результаті мати важелі впливу та контролю над ситуацією. Діти та підлітки є найбільш вразливою категорією, вони соціалізуються, формують власну систему сприйняття світу, систему цінностей та пріоритетів, навчаються різним моделям поведінки, і, на жаль, булінг стає однією з таких моделей.

На жаль сучасна система соціалізації формує громадянина, для якого важливого значення набуває формальна – «оцифрована» сторона його діяльності – рівень зарплати, кількість «кубиків» авто, квоти на інформаційний продукт, кількість зайвих кілограмів чи квадратних метрів житла. Змістовна частина – стосунки в сім'ї, у колективі та інших групах, у яких бере участь людина, комфортність самого середовища проживання трансформуються у другорядне значення. Фактично, створюється замкнуте коло, у якому вже не лише школа, але й суспільство та його базовий елемент – сім'я перетворюються зі змісту в форму – «оцінку», у матеріальну вигоду.

Навіть більше, система групового тиску та знущань, безпорадність, яку відчувають ті, хто не може зупинити насильство, повністю нівелюють ініціативу спочатку у дитячому, а потім і в дорослому віці.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Знижується роль сім'ї у вихованні дітей. Залишені сам на сам вони не лише копіюють норми поведінки з дорослого світу, але й продукують свої – і таким чином, створюють суміш тваринних інстинктів та соціальної поведінки. А це є благодатним ґрунтом для формування не тільки нетолерантної, але й – насильницької поведінки.

До цього додається те, що українське суспільство останні чотири роки живе в умовах війни та популяризації насильницьких методів вирішення проблем. Більш того – активно насаджується гіперполяризація. Опоненти всередині суспільства перетворюються на ворогів. Люди обирають між «зрадою» та «перемогою». І ця мова ворожнечі в українському суспільстві проєктується на дітей. Діти не бачать прикладу ефективного компромісу, дієвості мови діалогу та толерантного ставлення до «інших». Зрештою, таку модель поведінки вони переносять на однолітків, особливо тих, що відрізняються.

Підлітки переживають перехідний вік – пошук свого власного «я» та активного включення «я» до групи. І все це відбувається на фоні пошуків сенсу буття та гіперчутливого сприйняття того, що відбувається навколо і всередині самого колективу. Це робить їх з одного боку різкішими у діях, ніж дорослі, а з іншого – вони надзвичайно гостро переживають усі проблеми, з якими зіштовхуються у своєму житті.

За даними опитування ЮНІСЕФ, 67% дітей зіштовхувались з проявами насильства у школі протягом останніх трьох місяців. Кожна четверта дитина (24%) ставала жертвою насильства з боку однокласників.

І, безумовно, чи не найголовнішою проблемою – виступають розірвані комунікації між поколіннями. По-перше, це природний процес відходу дитини з-під батьківської опіки, яка супроводжує підлітковий вік. Тобто, батьки втрачають монополію на авторитет. По друге це процес ускладнюється посиленням цінностей індивідуалізму в суспільстві, який витісняє на другий план цінності сім'ї. І по-третє, розвиток інформаційних технологій створює різні вікові віртуальні реальності. Батьки вже втрачають роль достовірного джерела інформації (а відповідно й беззастережного авторитету) не лише тому, що мало спілкуються з дитиною (12,5 хв щодня – світова практика), а й тому, що дитина отримала можливість доступу до будь-якої інформації, у тому числі й до тієї, якою не володіють батьки.

Саме через розрив комунікації поколінь 48% дітей, відповідно до того ж опитування ЮНІСЕФ, ніколи не розповідали про випадки насильства у школі. А 25% – говорили про це не з дорослими (з другом чи братом/сестрою). З тих, хто мовчать – 40% соромляться про це говорити, а 22% вважають, що це нормальне явище.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Людина, як біологічний вид, стає соціальним індивідом лише в колективі. Один з найвідоміших соціологів Толкотт Парсонс зазначав, що особистість є причиною та наслідком усіх змін у суспільстві. Але особистість не може існувати незалежно від колективу, а колектив у свою чергу, визначається особистісними характеристиками його членів.

Та якщо у дорослому віці більше значення мають соціальні норми та досвід, то для дітей ці правила поведінки у соціумі ще не сформувались. Вони формуються через запозичення не лише із життя дорослих (калькування), а й від основного природного інстинкту – самозбереження. Методи, якими буде реалізований інстинкт самозбереження, можуть бути різними. У тому числі й через встановлення ієрархії, нерівності, домінування, покори, протесту, запровадження системи свій/чужий, визначення рольових функцій кожного члена колективу, формування інтересів власної групи та протидії зовнішньому впливу, фізичного чи психологічного насильства та самоізоляції.

Навіть більше, якщо дорослі мають уявлення про те, як діяти в групі, то для дітей це уявлення лише формується. Тому, дитячі групи лише переживають етап як формування власного «я», так і формування дитячого мікросоціуму. Тому саме цей етап є одним із найпасіонарніших у людському житті. Що в свою чергу передбачає застосування як прийнятних (для дорослого світу), так і не прийнятних методів поведінки. Підлітковий вік, у якому застосовуються найагресивніші форми булінгу – найскладніший вік, але, водночас, найважливіший період для формування особистості. Діти у цьому віці надзвичайно емоційні, а тому – різкі. Через це їм властива схильність до різких кроків та крайнощів – у тому числі й до жорстокості – психологічного та фізичного насильства щодо членів власних колективів.

На думку спеціалістів, виділяють три основні сфери стосунків, у яких, з одного боку, відбувається соціалізація дітей, а з іншого боку, дитина підпадає ризику емоційного, психологічного і фізичного насильства: **сім'я, сфера освіти і сфера мікросоціальних відносин.**

Проблема полягає у тому, що прийнятність насильство у дитячому віці – як засобу вирішення проблеми – переростає у прийняття його як норми у дорослому житті. А відповідно дискримінація серед дітей трансформується у різні форми переслідування людей у дорослому віці.

Сьогодні знущання одних людей над іншими, як соціальне явище, присутнє на різних щаблях формування та розвитку людської особистості розпочинаючи від системи початкової соціалізації – школи. Цькування є в армії, вищих навчальних закладах, серед сталої групи друзів та в робочих колективах. Навіть у базовій складовій суспільства – сім'ї. А останнім часом,

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

у зв'язку з розширенням віртуального життя людини, все більшого впливу набирає новий вид соціальних переслідувань – кібербулінг.

Захист дітей від цькування, попередження злочинів проти них є надзвичайно важливим, соціально значущим і актуальним завданням, вирішення якого носить міждисциплінарний характер. У діяльність щодо припинення булінгу повинні залучатися працівники правоохоронної системи, органів опіки та піклування, представники соціальної та педагогічної спільнот, співробітники медичної і психологічної служб.

Визначення булінгу

Законодавство України щороку поповнюється законами, що покликані захищати дітей від насильства та попереджувати його прояви в родині, у навчальних закладах, на вулицях наших міст

18 грудня 2018 року Верховна рада прийняла закон України № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» який набув чинності 19 січня 2019 р. Закон визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії шкільному насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії булінгу(цькуванню), спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства та адміністративної відповідальності осіб що вчинили булінг чи не протидіяли йому.

Відповідно до ст. 1 пункту 3¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення булінгом (цькуванням) визначаються діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого»;

Відповідно до ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення таке діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу тягне за собою накладення штрафу **від п'ятдесяти до ста** неоподатковува-

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

них мінімумів доходів громадян **або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.**

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, – тягне за собою накладення штрафу **від ста до двохсот** неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від **сорока до шістдесяти годин.**

Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, – тягне за собою накладення штрафу **на батьків** або осіб, які їх замінюють, **від п'ятдесяти до ста** неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від **двадцяти до сорока годин.**

Неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу – тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян **або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку»;**

В статті 26 Закону України «Про освіту» зазначено, що керівник закладу освіти забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування), у тому числі:

– з урахуванням пропозицій територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;

– розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видає рішення про проведення розслідування; скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування;

– забезпечує виконання заходів для надання **соціальних та психолого-педагогічних** послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування);

– повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

освіти».

— розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти

Форми булінгу (цькування):

1. Фізичний:

- штовхання;
- копняки;
- запотиличники;
- викручування рук;
- кусання;
- дряпання;
- висмикування волосся;
- тягання за вуха;
- побиття за допомогою будь-яких речей;
- підставляння ноги;
- придушення тощо.

2. Психологічний:

- прізвиська;
- образи;
- навішування ярликів;
- порівняння з іншими;
- підкреслювання фізичних та психологічних «вад»;
- ігнорування;
- бойкот;
- групове цькування;
- вживання ненормативної лексики тощо.

3. Сексуальний:

- дотики до інтимних частин тіла дитини;
- пропозиції статевого характеру;
- імітування статевого акту відносно іншої дитини;
- акцентування уваги на статевих ознаках тощо.

4. Економічний (прояви нехтування потребами дитини):

- псування речей;
- відбирання їжі;
- насміхання над інтересами інших;
- неприйняття точки зору інших;
- відкидання тощо.

Учні піддаються булінгу, якщо вони регулярно стають об'єктом агресивної поведінки інших учнів із метою навмисного заподіяння шкоди чи дис-

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

комфорту за допомогою фізичного контакту, словесних образ, побиття або психологічної маніпуляції.

Зазвичай об'єктом знущань (жертвою) булінгу вибирають тих, хто має будь-яку відмінність від однолітків:

- фізичні вади – носять окуляри, погано чують, мають порушення опорно-рухового апарату, фізично слабкі;

- особливості поведінки – замкнуті чи імпульсивні, невпевнені, тривожні;

- особливості зовнішності – руде волосся, веснянки, відстовбурчені вуха, незвичну форму голови, надмірну худорлявість чи повноту;

- недостатньо розвинені соціальні навички: часто не мають жодного близького друга, краще спілкуються з дорослими ніж з однолітками;

- страх перед школою: неуспішність у навчанні часто формує у дітей негативне ставлення до школи, страх відвідування уроків із певних предметів, що сприймається навколишніми як підвищена тривожність, невпевненість, провокуючи агресію;

- відсутність досвіду життя в колективі (так звані «домашні» діти);

- деякі захворювання: заїкання, дислалія (порушення мовлення), дисграфія (порушення письма), дислексія (порушення читання);

- знижений рівень інтелекту, труднощі у навчанні;

- високий інтелект, обдарованість, видатні досягнення;

- слабо розвинені гігієнічні навички (неохайні, носять брудні речі, мають неприємний запах).

Людину, яку вибрали жертвою і яка не може постояти за себе, намагаються принизити, залякати, ізолювати від інших різними способами. Найпоширенішими формами булінгу є:

- словесні образи, глузування, обзивання, погрози;

- образливі жести або дії, наприклад, плювки;

- залякування за допомогою слів, загрозливих інтонацій, щоб змусити жертву щось зробити чи не зробити;

- ігнорування, відмова від спілкування, виключення із гри, бойкот;

- вимагання грошей, їжі, речей, умисного пошкодження особистого майна жертви;

- фізичне насильство (удари, щипки, штовхання, підніжки, викручування рук, будь-які інші дії, які заподіюють біль і навіть тілесні ушкодження);

- приниження за допомогою мобільних телефонів та інтернету

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

(СМС-повідомлення, електронні листи, образливі репліки і коментарі у чатах і т.д.), поширення чуток і пліток (кібербулінг).

Розрізняють прямий булінг наприклад, одна дитина вимагає у іншої гроші або речі. Одним із прямих наслідків булінгу є виключення дитини з групи. Йдеться не про пряме виключення з класу, а про ізоляцію особи від неформальних заходів групи – як у реальному (позашкільне життя), так і віртуальному світі (спілкування в соціальних мережах). Складається ситуація, коли дитина формально перебуває у колективі, а реально – перебуває поза ним. У результаті, ця дитина не просто відчуває дискомфорт, який пізніше переростає у фрустрацію. І таким чином, розвиток цієї дитини може призвести до антисоціальних форм.

І непрямий (наприклад, група учнів поширює неправдиві чутки про свого однокласника), образи і погрози через електронну пошту, мобільний телефон, текстові повідомлення, а також створення наклепницьких веб-сайтів (кібербулінг). Іноді булінг може призвести до смертельного результату.

Словесно відбувається 70 % знущань: принизливі обзивання, глузування, жорстока критика, висміювання та ін. На жаль, кривдник часто залишається непоміченим і непокараним, однак образи безслідно не зникають для «об'єкта» приниження.

Фізичне насильство найбільш помітне, однак становить менше третини випадків булінгу (нанесення ударів, штовхання, підніжки, пошкодження або крадіжка особистих речей жертви та ін.).

Найскладніше зовні помітити соціальне знущання – систематичне приниження почуття гідності потерпілого через ігнорування, ізоляцію, уникання, виключення.

Нині набирає обертів кібербулінг. Це приниження за допомогою мобільних телефонів, інтернету. Діти реєструються в соціальних мережах, створюють сайти, де спілкуючись, ображають інших, поширюють плітки, особисті фотографії, зроблені в роздягальнях чи вбиральнях.

Окремим видом булінгу є хейзинг. Хейзинг (англ. Hazing) – неформальні ритуальні насильницькі обряди, що виконують під час вступу в певну групу, і для подальшої підтримки ієрархії в цій групі. Здебільшого хейзинг характерний для закритих (військових, спортивних, інтернатних і ін. установ), але зустрічається і в звичайних закладах освіти. Хейзинг – це нестатутні відносини в колективі, наприклад, відома у нас «дідівщина». Новачкам («новобранцям») однокласники або учні старших класів (курсів) пропонують, принижуючи їхню гідність (публічно пройтися голим, дати обливи себе поміями, вимити підлогу в туалеті зубною щіткою тощо). Хейзинг, як і булінг в цілому, часто має прихований або явний гендерний і сексуальний підтекст.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Відповідно до досліджень Всесвітньої організації охорони здоров'я (2016 р.), виокремлюються не лише психологічні, але й медичні наслідки впливу шкільного насильства на дитину. Так, знущання над дітьми, за даними цієї ВООЗ, призводить до:

- соматичних наслідків таких як головний біль, біль в спині та животі;
- психологічних розладів (депресія, поганий настрій, нервозність, почуття самотності та думки про суїцид);
- психологічної дезадаптації – неспроможності сформуватися повноцінному індивіду, який би відповідав вимогам суспільства;
- розвитку стійких моделей асоціальної поведінки, серед яких агресія, насильство;
- поширення алкоголізму та наркоманії через негативні поглинені емоції (тобто замовчування випадків насильства).

Крім того, інші дослідники вказують, що унаслідок шкільного насильства:

- знижується активність мозку та існують ризики так званих масивних розумових блоkad;
- знижується імунітет, що призводить до частих захворювань дитини;
- діти не можуть більше концентруватися на навчанні, що яскраво спостерігається у школах з високими показниками булінгу;
- існують проблеми зі сном як у жертв, так і у свідків та переслідувачів;
- втрачається впевненість у власних силах;
- ускладнюються соціальні комунікації, страх розмовляти з певними людьми, формується закритість та боязнь публічності, колишня жертва та булер більшою мірою схильні до самотності;
- проблеми з кар'єрним зростанням у дорослої людини.

Як розпізнати булінг?

Через різні причини багато дітей не повідомляють про пережите насильство або булінг. Тому важливу роль у виявленні фактів насильства відіграє спостережливість педагогів та інших працівників закладу освіти, їхнє уважне ставлення до учнів і здатність вчасно помітити симптоми неблагополучності в поведінці і настроях.

За такими ознаками можна припустити, що дитина знаходиться в стані стресу, можливо, викликаного конфліктами і насильством:

- пропуски занять або прогули у певні дні або певних уроків; запізнення на заняття, відмова від участі в позаурочних заходах без об'єктивних причин або з надуманих причин;
- часті скарги на погане самопочуття на заняттях;

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

- замкнутість, уникнення друзів, однокласників, самоізоляція або ізоляція з боку інших учнів;
- зниження успішності, втрата інтересу до навчання та іншої діяльності;
- недовіра до однолітків і дорослих, низька самооцінка, невпевненість у собі;
- неуважність, забудькуватість, нездатність концентруватися;
- постійний або частий стан тривожності, напруженості; лякливості, страх гучних звуків і різких рухів;
- постійний або частий поганий настрій, стан пригніченості, або, навпаки, гіперактивність, дратівливість, агресивність; різкі і безпричинні перепади настрою;
- втрата або псування особистих речей (мобільного телефону, рюкзака, підручників та ін), синці, розірваний або зім'ятий одяг;
- відмова пояснити причини вищеописаних станів і поведінки або неправдоподібні пояснення.

Даний список не є вичерпним, але багато з цих ознак є специфічними для насильства. Однак, якщо видно ці ознаки, вчителю спільно з психологом закладу освіти необхідно з'ясувати їх причини – довірливо і конфіденційно поспілкуватися з учнем, його батьками, друзями і зробити це максимально тактовно, щоб своїми діями не погіршити його стан, не нанести додаткову травму.

Ранньому виявленню ознак насильства в закладі освіти або класі (групі) сприяють соціометричні вимірювання – діагностика міжособистісних і міжгрупових відносин, вивчення психологічного клімату, за результатами яких можна виявити проблемні взаємини, конфліктні ситуації з самого початку їх формування і вчасно їх вирішити.

Крім того, періодичне вивчення соціально-психологічного клімату (проводиться за обов'язкового дотримання принципів добровільності, конфіденційності та анонімності) дозволяє оцінювати ефективність профілактики та заходів реагування на випадки насильства.

Щоб краще зрозуміти природу булінгу, варто розглянути, хто такі жертва та переслідувач.

Частина дослідників вказують, що робити акцент на типових особливостях дитини, які призводять до того, що вона може стати жертвою чи переслідувачем, некоректно, оскільки будь-хто може опинитись на місці «ізгоя». Водночас, сам процес цькування формує у людини певні моделі поведінки, які так чи інакше впливають на подальше життя особи.

Жертва. Основна проблема жертви – це формування (чи загострення уже сформованої) заниженої самооцінки. Не завжди занижена самооцінка призводить до того, що людина знаходиться на найнижчих щаблях людської

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

ієрархії. Навпаки – для окремих осіб це може стати викликом, що може призвести до певних досягнень в різних сферах.

Як правило, жертви шкільного насильства (особливо, якщо це має системний характер) стають тривожними, нещасливими дорослими, з постійними проблемами щодо впевненості в собі.

У жертв шкільного насильства штучно формується ненависть до людей – з одного боку, і вимога певної компенсації (сатисфакції) від людства (інших осіб), – з іншого. У крайньому вигляді, це може призвести до того, що ця дитина перетвориться у маніяка, який буде прагнути помсти. Як стверджують слідчі Секретної служби США, єдиним спільним мотивом, що об'єднував підлітків, які здійснювали масові розстріли у себе в навчальних закладах, стали переслідування з боку однокласників/одногрупників та як наслідок їх відчуження від колективу.

Тобто, знущання у школі можуть призвести до відповіді з боку жертв. Для одних це може бути розстріл однокласників, а для більш мирних форм – знущання жертв над молодшими дітьми, братами/сестрами чи тваринами. Таким чином, булінг може сформувати «ефект доміно» – тобто збільшити, а подекуди й інтенсифікувати насильство.

Жертви шкільних знущань схильні до депресій. А це формує іншу крайність – самогубство. За даними досліджень у Фінляндії, діти, які ставали жертвою переслідувань, у 4-ри рази більше схильні до суїцидальних настрів, ніж їх однолітки, які не були об'єктами булінгу. Багато дітей реально не усвідомлюють наслідків суїциду:

- по-перше, питання незворотності – більшість дітей вважають, що їх урятують;

- по-друге, вони вважають, що їхнє життя – це справедливий аргумент доведення своєї правоти в шкільному конфлікті, так і покарання булера.

Жертва стає схильною до девіантної поведінки: це і згаданий ефект доміно поширення булінгу, і схильність до певних видів самодеструкції (самобичування, самопобої, алкоголізм, наркоманія).

Жертви та свідки булінгу часто стають екстерналами – людьми, які залежать від думки інших, неспроможні позиціонувати свої інтереси та завжди займають позицію підкорення. Ця модель поведінки закладається у дитячому віці і без корекції може призвести до пасивності та неартикульованості інтересів уже дорослої людини.

Екстернали, на відміну від інтерналів, перекладають повністю відповідальність за все, що відбувається у їх житті, на зовнішні сили і не намагаються усвідомити власну значимість. Вони песимістичні, відчувають, що від них нічого не залежить, все залежить від обставин, а вони – пішаки в цьому

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

житті. Така людина позбавлена можливості розвиватись, вона не може ні поставити собі мету, ні її досягти.

У соціологічному вимірі (що особливо важливо для України), з маси екстерналів формується патерналістичне суспільство. Люди перекладають всю відповідальність і надію на державні структури і, таким чином, знижують навіть потенційні можливості формування в особи громадянської відповідальності.

Жертви, як правило, не мають друзів. Зовнішніми причинами того є розуміння більшості свідків булінгу, що дружба з жертвою є неприйнятною. Особливо, коли формується ієрархія в колективі, а всі соціальні відносини та ролі сприймаються занадто різко і однозначно. Внутрішніми причинами цього виступає відсутність комунікаційних навичок у жертви. Тобто, вже в новому колективі та в дорослому житті, вона не усвідомлює цінність дружби та залишається самотньою.

Переслідувач

Дан Ольвейс виокремлює такі типи поведінки **переслідувача**:

1. принижень як засіб досягнення своїх цілей;
2. імпульсивні діти зі слабким самоконтролем;
3. діти, позбавлені емпатії та співчуття до інших;
4. агресивні діти, які потребують «жертву» для власного самоствердження;
5. нарцисизм – намагання використовувати приниження інших як засіб перебування у центрі уваги колективу.

Переслідувачі через гіпертрофоване самозвеличення у дитячому колективі, як правило, перебільшують своє значення. Вони неадекватно сприймають норми регулювання соціального життя (вважаючи, що вони залежать від їхньої волі) і переконані, що можуть змінювати їх у будь-який момент відповідно до власних бажань. Фактично, їхня найбільша проблема – неспроможність прийняти норми груп, в яких вони перебуватимуть у подальшому житті. Такі особи можуть перерости у авторитарних керівників, якщо у них склались адекватні умови в житті. Однак, як правило, соціальні ліфти для них не працюють, оскільки їм складно урахувати норми нових колективів. І в цілому, переслідувачам складніше взагалі отримати навіть повну середню освіту.

Переслідувачі, як правило, мають низьку здатність до емпатії. Тому, почуття інших для них не важливі. Це також призводить до того, що їх комунікаційні навички є заниженими, а відповідно – їм складно сформувати власну групу в дорослому житті, де насильство не є визначальною нормою для підтримки іншими членами групи. Булерам властива надмірна

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

агресивність, тому як правило, ці діти не схильні до компромісів та поступок, що гальмує їхні соціальні навички «дорослого світу».

Для булерів, як і для жертв, існує проблема залишитися самотнім. Йдеться про те, що вони не розуміють цінності дружби – всі їхні шкільні товариші були близькими лише через страх і силу, а в дорослому житті ці цінності вже нівелюються. Та й дружба, заснована на цих складових, – завжди тимчасова.

Щодо рівня самооцінки булерів, то багато вчених сходяться на думці про те, що у переслідувачів сформований найбільший розрив між реальною та ідеальною самооцінками. Тобто, ініціатори знущань завжди планують зайняти більш владну (вищу) позицію, а тому – практично завжди незадоволені тим місцем, яке вони займають у реальності.

Ще однією особливістю переслідувачів є схильність до домінування. З одного боку, вони можуть проявляти ініціативу, а з іншого – їхня ініціатива передбачає неврахування інтересів інших і постійний потяг до встановлення контролю над іншими членами колективу. Відповідно, булер буде постійно зацікавлений у продукуванні конфлікту, незалежно від того чи є в цьому колективі «типова жертва» чи немає.

Переслідувачі можуть стати жертвою. І для цих осіб це ще більший психологічний удар, ніж для тих, хто був жертвою «завжди», оскільки їм доводиться падати з вищої позиції у шкільній ієрархії. Вони толерантно ставляться до насильства як такого. Тобто, булер не визнає, що проблема створення ненормальної ситуації в групі – це його відповідальність. На його думку, вся відповідальність полягає на жертві, яка провокує таку поведінку проти неї.

І третя категорія дітей, яка бере участь у процесі цькування, – найбільша – **спостерігачі**. Незважаючи на пасивну роль, спостерігачі є важливим елементом булінгу. Адже саме щодо них спрямований інформаційний ефект від процесу насильства. До того ж спостерігачі відіграють важливу роль в більшості видів насильства в дитячому колективі: і як засіб розбудови ієрархії (усвідомлення своєї другорядної соціальної ролі спостерігачами), і як засіб нарцисизму – демонстрація своєї зверхності спостерігачам з боку переслідувачів. Більше того, спостерігачі відіграють важливу роль і в кібербулінгу, – на жертву завжди тиснутиме їхня масовість, лайкання чи перепост ними інформаційного контенту з жертвою. Спостерігачі ззовні пасивно сприймають прояви переслідування у своєму колективі. Однак, на психологічному рівні вони через себе проводять те, що відбувається у школі. Для них також властивий страх (стати жертвою), вони можуть перейматись від власної безпорадності (не можуть зупинити насильство), а також – винуватити

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

себе в тому, що вони або приєдналися до переслідувача, або – не змогли зупинити його.

У більшості випадків діти усвідомлюють, що найкращий шлях у системі самозбереження – це підтримати сильного булера, особливо під загрозою стати наступною «жертвою». Крім того, значна частина дітей позитивно ставляться до переслідувачів. Таким чином, спостерігачам не лише нав'язується пасивна роль в процесі булінгу, вони фактично усвідомлюють, що насильницька модель поведінки є ефективною для досягнення популярності – цінності, що є надзвичайно важливою для підлітків.

Але водночас це ж дослідження довело, що втручання спостерігачів у процес булінгу припиняє конфлікт. Фактично, це доводить тезу про те, що основна увага в процесі формування антибулінгових стратегій має приділятися саме спостерігачам.

Причини насильства в дитячих колективах

Більшість причин щодо формування терору в дитячому колективі можна об'єднати у три групи:

1. Зовнішні (вплив дорослих – учителів, батьків).
2. Поведінкові (дитина проявляє/не проявляє активність, на яку від неї очікує більша частина класу – відмінник, підлиза, ябеда, двічник, занадто активний/пасивний, експресійний/закритий).
3. Особисті (фізичні чи психологічні особливості дитини – вади розвитку, колір шкіри чи волосся; майнові можливості дітей).

Особливого набору ознак, який би чітко визначив хто з дітей стане цілком шкільного насильства не існує. Деякі вчені вказують на те, що одяг, колір шкіри та інші особливості – це лише привід, а не реальна причина, яка перетворює дитину на жертву. В основному вважається, що мотивами до формування різних форм приниження дітей є побудова ієрархічної вертикалі в колективі (включаючи самоствердження та боротьбу з конкурентами), загострене відчуття справедливості (у тому числі – заздрість, помста, неприйняття окремих осіб) чи реалізація своїх садистських/мозахістських схильностей. Спробуємо розглянути ці причини детальніше.

І. Нерівність. Базовою причиною цькування серед дітей є загальна нерівність людей. Йдеться не лише про вертикальну, але й горизонтальну нерівності. Тобто, не інтелектуальну, за рівнем здоров'я, за місцем проживання, за рівнем освіти, за кольором шкіри. Більше того, для людства як такого властива нерівність можливостей.

Фактично, все це свідчить про значну декларативність частини другої статті 24 Конституції України «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань,

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Адже всі ці ознаки уже формують нерівність серед людей.

Зрозуміло, що «дорослі» ознаки нерівності відображаються й у дитячому колективі. Діти, на відміну від дорослих, ще не повністю усвідомлюють всі особливості нерівності. І саме у них ця нерівність переростає у відчуття неповноцінності. На відміну від дорослих, особливостями дитячої психіки є гіперчутливість до будь-якої несправедливості. І реакція дітей на несправедливість також може досягати крайніх форм.

Причому, несправедливість може бути прямою – неприйняття дітей з більшими можливостями дітьми з меншими можливостями (мажори знущаються над бідними, відмінники – над двічниками). Так і зворотною – коли діти, які перебувають нижче в ієрархії нерівності, не сприймають дітей, які перебувають вище («нищєброди» булять багатих, двічники – ботанів). Тобто, спрацьовує компенсаційний механізм.

Дослідження ВООЗ (2016 р.) показало, що в усіх країнах світу «чим вище рівень матеріального добробуту, тим нижче показник віктимізації». Йдеться про те, що зростання багатства знижує вірогідність стати «жертвою».

Для України це актуально, оскільки, за даними ЮНІСЕФ, у нашій країні близько 60% жертв шкільного терору – з бідних сімей. Цей показник варто брати до уваги в цілому, але в кожному конкретному випадку, ми розуміємо, що бідність в Україні – це поширене явище. Тому навіть статистично (бідних більше, ніж багатих) збільшується можливість стати жертвою саме для бідніших.

Діти усвідомлюють наслідки людської нерівності як ознаку особистої неповноцінності.

Стати жертвою можуть і представники «мажорів». Згідно з тим же дослідженням ВООЗ, якщо виходити з позиції саме індивіда (тобто, враховувати співвідношення бідних і багатих), зі зростанням достатку можливість стати жертвою знижується на 6% для дівчат, але збільшується на 3% для хлопців.

Майнова нерівність часто стає як внутрішнім (діти помічають різний одяг, дівайси), так і зовнішнім фактором поділу дитячого колективу (вчителі встановлюють значимість учня залежно від батьківських статків). Діти батьків, які виділяють кошти на клас/школу/вчителя стають улюбленцями (і навпаки). Відбувається штучна селекція, поділ дітей на «перший» і нижчі «гатунки» за ознаками не дитячих досягнень, а батьківських. Таким чином, включаються зовнішні фактори визначення «жертви» в групі.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Вплив педагога на формування системи цювань у колективі може відбуватись не лише за матеріальними ознаками «мажор/нищерброд», але й за інтелектуальними ознаками («відмінник/двієчник»), чи особливостями психології дитини («гіперактивна/гіперпасивна дитина»).

II. Нетолерантність та популяризація насильницьких моделей поведінки. Однак, ще більшою проблемою є не стільки сама нерівність, скільки нетолерантність суспільства до відмінностей, які існують у суспільстві. Нездатність суспільства, батьків, учителів усвідомити індивідуальні особливості кожної людини передається дітям.

Для більшості ініціаторів шкільного терору поштовхом для здійснення насильства є не бажання здійснити агресію (це зустрічається лише у схильних до садизму дітей). Визначальним є нерозуміння цінностей інших. Булінг формується через дегуманізацію жертви. В їхньому розумінні жертва – завжди «лох», який не заслуговує на повагу. Це дозволяє кривдникам шкодити без почуття провини, співчуття чи емпатії.

В українському суспільстві взагалі ситуація з толерантністю двояка. З одного боку, суспільство визнає загальну рівність прав. Тобто, теоретично, українець вважає, що всі є рівними. А з іншого – на індивідуальному рівні сформовано неприйняття «іншого». Тобто, на практиці, в безпосередньому спілкуванні, толерантність замінюється неприйняттям.

Ця особливість яскраво проявляється у системі інклюзивної освіти. За даними Міністерства освіти і науки України, станом на кінець вересня 2017 року в українських школах навчались 65 тис. 286 дітей з інвалідністю, тобто 1,8% від загальної кількості учнів. Або приблизно кожен 50-тий учень. Тобто в середньому – одна дитина з інвалідністю на два класи.

За даними опитування ЮНІСЕФ, 96% вважають, що люди з інвалідністю повинні мати рівні права. Але – лише 13% готові бачити їх серед друзів чи однокласників дитини.

Аналогічна проблема (розуміння проблеми в цілому, але неприйняття на персональному рівні) існує і до різних етнічних громад, до переселенців, до біженців. (Яскравим прикладом стали масові заворушення місцевої громади Яготина проти розміщення в їхньому місті пункту тимчасового розміщення для біженців). Водночас, на практиці суспільство навряд чи могло б відчутти негативний вплив від біженців. Їх число відносно загальної чисельності населення мізерне. Станом на січень 2017 року, 3,3 тис. осіб мали статус біженця, ще 6,5 тис. претендувало на такий статус. Безперечно, це говорить про те, що українська соціальна культура більшою мірою перебуває під впливом стереотипів, а не реальної практики.

Схожа ситуація і щодо внутрішніх переселенців. Відповідно до

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

опитування КМІС (липень-серпень 2016 р.), позитивно чи нейтрально до переселенців ставляться 87% населення. У той же час, 23% переселенців за два роки на новому місці не могли встановити постійних контактів з місцевим населенням. Тобто, кожен четвертий не сформував постійної комунікації з місцевими жителями, причиною чого є упереджене ставлення до переселенців, 31% внутрішньо переміщених осіб, відповідно до того ж дослідження, зіштовхувалися з обмеженням власних прав, 22% місцевих вважають, що переселенці призвели до погіршення ситуації в їхньому населеному пункті.

Нетолерантність дорослих щодо інших категорій осіб, до «інакших» калькується дітьми, тобто трансформується у нетолерантність на рівні класу, визначаючи жертву чи навіть ініціатора шкільних знущань (зворотний «захисний вектор») серед дітей з уразливих категорій.

Важливу роль у поширенні булінгу відіграє рівень прийнятності того чи іншого виду поведінки у суспільстві, тобто – набір стереотипних реакцій на ту чи іншу подію або ту чи іншу групу (патерн). Зокрема, прийнятними для багатьох українців жертвами «мови ворожнечі» виступають мешканці окупованих територій, росіяни, роми, представники сексуальних меншин тощо.

Українець розуміє нерівність у цілому та необхідність надання рівних можливостей для всіх, але на персональному рівні – не приймає «інших» людей з вагою (зокрема, 18,1% дівчат та 24,2% хлопців в Україні страждають від зайвої ваги – дослідження NCD Risk Factor Colloboration).

Знову ж таки, негативні патерни дорослих вбирають у себе і дитячі колективи, що формує негативне ставлення до таких осіб на рівні класу чи групи дітей.

Цькування у школі, як і в будь-якому іншому місці, – це результат поділу групи на «свій»/«чужий». Поляризація суспільства сприяє не лише спрощеному світосприйняттю, а й дає певну опору в житті, тобто, єднання власної групи, яке побудоване на принципі ненависті до всього іншого. Можливо тому в політичних і соціальних системах, які й побудовані за принципом поляризації «свій-чужий», тобто ідеологічних суспільствах, знущання зустрічаються значно частіше.

Спрощення поляризації суспільства відбувається під час зовнішньої агресії (що ми спостерігаємо в Україні), коли будь-які дії, які не відповідають інтересам групи, можуть оцінюватись як здійснені в інтересах ворога. Саме тому, в школах одним із сучасних обзивань із винятково негативним контекстом стало слово «сепаратист», яким називають не стільки прихильників Росії, скільки – тих, хто намагається суперечити групі в різних питаннях.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Крім того, на загальному рівні популяризації насильства в школі сприяє поширення практики агресивної поведінки в суспільстві. З одного боку, йдеться про символічну популяризацію – тобто, через систему фільмів з агресією, електронних ігор. Більшість вчених вказують на тісний зв'язок між переглядом агресивного контенту і посиленням насильницької поведінки у дітей. Хоча, частина дослідників сходяться на думці, що зростання агресивності після фільмів чи ігор властиве виключно тим дітям, які мають такі агресивні схильності. З іншого боку, – популяризація реального насильства. Йдеться про систему побудови порядку денного ЗМІ. Споживацьке суспільство вимагає, щоб на перші позиції виносилась інформаційна продукція з агресією та насильством, яка привертає увагу людей.

III. Проблеми сімейного виховання

Ми маємо розуміти, що сім'я є основним джерелом, який визначає поведінку дитини в колективі. Тобто, у більшості випадків, як жертви, так і ініціатори формуються завдяки ситуації та особливостям виховання у власних сім'ях. Йдеться про:

1. Відсутність комунікацій з батьками. За даними дослідників, батьки проводять з дітьми 12,5 хвилин щодня. З них 8 хвилин – нотації та директиви. Відсутність зв'язку з дорослими є однією з найважливіших причин розгортання шкільного насильства. Зокрема, через відсутність спілкування «жертва-батьки», переслідувачі розуміють власну безкарність та продовжують вчиняти насильницькі дії.

2. Є природні причини переривання комунікацій – зокрема дорослішання підлітків, необхідність приватності та пошук власного «я». Але є й соціальні – зміна системи цінностей суспільства. Сім'я для багатьох стає другорядною в системі координат сучасної людини, висуваючи на перший план індивідуальні та меркантильні інтереси. Ще змалку дитина, позбавлена спілкування з матір'ю, може мати затримку у фізичному розвитку. В дитячому віці відсутність комунікацій з батьками призводить до таких наслідків:

– *Передача базових цінностей відбувається через «вулицю», а не через сім'ю*, що відкриває можливості домінування «природного інстинкту» (ховайся, тікай), а не соціальних норм. Відповідно посилюються підстави для формування «тваринницької», і зменшуються – до «людської» поведінки. Таким чином, закладаються підстави для прийняття насильницьких методів побудови ієрархії в класі. У результаті значної підтримки серед таких дітей можуть набути альтернативні соціальні цінності, наприклад, «кодекс честі», «брат за брата» (визначення домінуючим не поняття справедливості, а поняття групи).

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

– *Неспроможність батьків втрутитися на першочергових етапах булінгу.* Відсутність інформації створює видимість «нормальності» ситуації. За таких обставин батьки розуміють, що дитина стала жертвою насильства у школі вже тоді, коли конфлікт набув гострої фази. У крайньому випадку відсутність комунікацій між поколіннями може призвести і до дитячого суїциду.

– *Гіперопіка над дитиною.* За таких обставин дитина виходить із сімейного оточення у зовнішній світ позбавленою можливості самостійно вирішувати проблеми. Такі діти постійно перебувають у пошуку людини, яка б вирішувала проблеми за них. Вони не спроможні за себе постояти, і не розуміють важливості прийняття норм інших. Дитина не має навичок ні проявляти ініціативу, ні вибудовувати систему захисту своїх інтересів. Таким чином, ці діти вже готові прийняти модель, яка буде нав'язана активними дітьми, не залежно від свого місця у цій моделі (спостерігачі, жертва). Гіперопіка переростає у гіперконтроль. Батьки можуть контролювати кожен крок дитини як у реальності, так і у віртуальному житті. Це призводить до того, що дитина намагатиметься обійти цей контроль і якщо їй вдається (а в більшості випадків – це відбувається), то батьки втрачають авторитет для неї. Якщо ні – вона втрачає спроможність відстоювати власні інтереси.

– *Авторитарний стиль виховання дитини.* Надмірний авторитаризм у батьківському вихованні призводить до того, що діти сприймають світ як постійне джерело загрози. Дитині постійно не вистачає любові та ласки. Вона не є достатньо гнучкою, щоб швидко прийняти зміни, які можуть відбутись у навколишньому середовищі та у системі цінностей. Зона дискомфорту для них – усе нове, усі нові групи, зміни в групі. Особи, які не є членами групи, апріорі вважаються ворогами. За авторитарного стилю можуть сформуватись як свідки (дотримання норм ієрархії в групі), так і жертви. Авторитарний стиль призводить до боязні контакту із зовнішнім світом. Діти стають замкненими, бояться зробити помилки (у тому числі й не розпізнають чіткі межі дозволеного самозахисту, а відповідно не застосовують його зовсім), є мовчазними та сором'язливими. За даними ЮНІСЕФ, саме замкнені та сором'язливі діти у 70% випадків стають жертвами цькувань.

– *Насильство в сім'ї.* Більшість дітей калькують поведінку дорослих в інших колективах. Якщо в сім'ї традиційним є насильство щодо інших членів, то швидше за все, діти будуть застосовувати насильство в інших колективах.

Але сучасна проблема України у тому, що психологічне сприйняття зовнішніх загроз знижується (ефект звикання до насильства), а насильство як

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

метод все більше популяризується у суспільстві. Тому можна спрогнозувати, що рівень насильства в сім'ях буде зростати та з часом перевищить довоєнні показники, а рівень уваги до дітей – знижуватиметься.

Щодо наслідків для булінгу, це – не лише перспектива росту, але й розуміння, що орієнтовно кожен сотий школяр проживає у сім'ї, де застосовується насильство. До того ж, йдеться лише про сім'ї, які перебувають на офіційному обліку. А враховуючи неохочість українців скаржитись (особливо на сімейні проблеми), можна допустити, що кількість таких сімей і кількість школярів, що проживають у них – в рази більше.

Насильство в родині призводить до проєкції (перенесення) насильства на інші соціальні площини, у яких перебуває булер. Для цих дітей насильство стає нормою, і вони фактично калькують роль батька (матері), які шляхом застосування/прийняття фізичного чи психологічного насильства, доводять свою значимість/підкорення щодо інших дітей.

Насильство старших братів/сестер над молодшими також призводить до перенесення такої поведінки молодшими братами/сестрами на менших дітей.

Відсутність повноцінної уваги до дитини разом з постійним застосуванням насильства у сім'ї можуть призвести до двох крайнощів – як схильності дитини до садизму, так і схильності до мазохізму. Адже дитина може зробити висновок, що побиття її батьками приносить їм задоволення, а її біль – підтвердження любові до неї. Така модель переноситься дитиною (дорослою людиною) на інші колективи. Тобто, і з психологічного боку позиціонує її роль у житті як «жертви» чи «переслідувача». І ця роль не просто випадкова – вона приносить дитині/дорослій людині задоволення, перетворює її девіантність у «зону комфорту».

– Передача дорослими патернів поведінки – опосередкована популяризація нетолерантності. Дорослі можуть несвідомо привчати дітей до негативного ставлення до певної категорії осіб (сусідів, жінок, «нищибродів», інвалідів, людей з іншим кольором шкіри та нетрадиційної сексуальної орієнтації). Передача цінностей та моделей поведінки нетолерантності та насильства може відбуватись через розмови дорослих, негативні емоції батьків, вчителів. Нетолерантна поведінка не стільки схиляє до фізичного насильства, скільки виправдовує потенційне насильство, яке може бути нанесено «лохам» чи нелюдям.

Крім того, нетолерантна поведінка прямо формує опосередковані форми булінгу – ігнорування, поширення чуток. Йдеться не лише про якісь соціальні групи – дорослі можуть засуджувати зачіски чи одяг інших, а відповідна модель поведінки передається і дітям.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

IV. Проблеми шкільної системи

Школа (вчителі) також значною мірою можуть виступати ініціаторами процесів знущання у класі.

1. Поширеною залишається культура репресивних заходів.

По-перше, чітко сформоване уявлення, що будь-які проблеми можна вирішити шляхом системи покарань. Разом з тим система заохочень зацікавлена виключно на оцінках, а переорієнтація активності дитини/лідера класу на конструктивні сфери лишається недорозвинутою.

По-друге, на практиці часто використовується система групових покарань – карається весь клас, особливо вчитель чи шкільна адміністрація коли не виявили винного. А це формує відповідну «дідівщину» у групі, загострює ієрархію в групі та відповідно – внутрішнє насильство.

2. Маніпулювання учителем колективом за допомогою булінгових форм. Вчитель може це робити свідомо (для постійного впливу на дітей) або не свідомо – просто як покарання, яке переростає у системне приниження. Зокрема, педагогом можуть прийматись рішення про приниження дитини перед колективом. Це чітко позиціонує статус жертви у колективі та робить насильство практично легітимізованим «зверху». Ініціювання може бути прямим (виставлення вчителем дитини як «обмеженої» перед класом), так і опосередкованим – тон розмови, погляди тощо

3. Ігнорування проблеми на рівні школи. Частина вчителів, які знають про булінг у класі, просто ігнорують це явище. У свою чергу більшість дітей, оглядаючись на таку позицію з боку вчителів вважають, що це є прийнятною формою поведінки.

Ще однією складовою формування шкільного насильства є відсутність уваги до позашкільного життя. На сьогодні лише третина українських учнів є залученою до позашкільних форм освіти, а відповідно – вони представлені самі собі. Ця проблема – зайнятість та позашкільний розвиток перебуває між сімейним та шкільним вихованням. Школи після уроків уже не контролюють учнів і батьки до повернення додому практично не спроможні здійснити такий контроль.

Більшість дослідників сходяться на тому, що однією з причин цькування, є проблема «вільного часу» для дитини. Крім того, позашкільні форми освіти – це не стільки профілактика булінгу, як засіб формування дитячої індивідуальності, випробовування різних соціальних ролей у своєму житті та засіб депозиціонувати для дитини ролі «жертви» чи «свідка» шкільного насильства.

Біологічно-вікові особливості дитини. Щодо вікових особливостей, то привертає увагу те, що в середніх класах школи відбувається активний

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

пошук власного «я». Крім того, саме в цей період відбувається розуміння власної ролі в соціальному світі. І водночас – зростання критичності до себе, до своєї зовнішності (одяг, риси). Тому здійснення насильства за зовнішніми ознаками дитини в цьому віці відіграє важливу роль, оскільки досить гостро сприймається дітьми.

Надмірна імпульсивність підлітків – піддатливість емоційним рішенням. Як правило, це призводить до частих провокувань жертви, до схильності булера здійснювати насильство під приводом змін у поведінці жертви, до схильності підлітків до фізичних методів протистояння і до формування підтримки булером своєї діяльності з боку спостерігачів.

У підлітковій психології є таке поняття як «алекситимія» – нездатність частини підлітків висловлювати свої емоції. Не висловлене почуття призводить до того, що проблема психологічно може сприйматись значно гостріше, ніж вона є насправді.

У дітей відбувається формування префронтальної частини головного мозку. Вона відповідає за свідоме прийняття рішення – з урахуванням реальних наслідків, за знання правил, за розуміння власних та чужих емоцій, оцінювання ризиків. Повністю вона приєднується до кори головного мозку орієнтовно в двадцятирічному віці.

Таким чином, ми у жодному випадку не можемо надати дитині можливості повністю самостійно приймати важливі рішення, оскільки навіть біологічно вона не визріла до самостійних рішень.

Крім того, близькими до біологічних є групові причини. Діти, що не беруть участі у процесі відстоювання інтересів групи (тобто, не зайняті в жодній з позашкільних активностей класу), можуть стати жертвами переслідування через неприйнятну поведінку для групи.

За великим рахунком, насильство у дитячому колективі – це конфлікт між природними інстинктами та соціальною реальністю. Фактично, побудова ієрархії розпочинається в осіб, які не мають досвіду та не повністю прийняли соціальну реальність. Тому, як і у випадку із загальною людською нерівністю, булінг неможливо повністю усунути з життя.

Насильство ж, яке стає прийнятним під час конфлікту природних інстинктів та норм соціальної дійсності, має наслідком прийнятні форми насильства в дорослому колективі. Відповідно, усунення процесів цькування передбачає роботу не лише з дитячим колективом, але й соціальною дійсністю, до якої прямує дитяча свідомість під час свого формування.

Шкільне насильство – надзвичайно складна проблема, і під час її вирішення необхідно враховувати різні фактори. Такий комплексний підхід передбачає участь самих здобувачів освіти; залучення батьків, педагогічних

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

керівників і громади; взаємозв'язок політики, законодавства та практики; визначення індикаторів насильства і дотримання принципів прав людини з урахуванням їх універсального характеру і культурних традицій.

В основі комплексного підходу лежить принцип дотримання прав людини у сфері освіти. Він передбачає право кожного на отримання якісної освіти та повагу прав людини. Підхід, заснований на повазі прав людини, розширює доступ до освіти, оскільки сприяє створенню в освітніх установах інклюзивного середовища, що підтримує різноманіття і рівні можливості і не допускає дискримінацію.

Комплексний підхід підвищує якість освіти, оскільки передбачає методи навчання, що враховують індивідуальні потреби і здібності учнів і спонукає їх до активної участі в освітньому процесі, а також сприяє створенню безпечного освітнього середовища. І те й інше – найважливіші умови успішного освітнього процесу. Повага до прав людини сприяє соціальному та емоційному розвитку дітей, визнає їхню людську гідність і основні свободи, без яких неможливо в повній мірі розкрити їхній потенціал. Повага до прав людини закладає фундамент культури миру, яка передбачає виховання поваги до відмінностей між людьми, що є вирішальною умовою протидії насильству. Послідовне дотримання прав людини – запорука створення безпечного освітнього середовища, в якому з повагою ставляться до кожного, дотримуються прав людини, сформовано здорову і дружню атмосферу, освітній процес не тільки приносить користь учителям і учням, а й задоволення.

Механізм протидії цькуванню:

1. Якщо дитина стала свідком чи жертвою булінгу в закладі освіти, передусім вона може розказати про це батькам, вчителю, психологу або безпосередньо директору.

2. Дитина може звернутись на гарячу лінію ГО «Ла Страда – Україна» з протидії насильству в сім'ї або із захисту прав дітей; до соціальної служби з питань сім'ї, дітей та молоді; Національної поліції України; Центру надання безоплатної правової допомоги.

3. Усі контактні номери мають бути розміщені на інформаційній дошці, а також на сайті закладу освіти.

Як має поводитись педагог у разі виявлення булінгу

1. Якщо педагог або інший працівник закладу освіти став свідком булінгу, він має повідомити керівника закладу незалежно від того, чи поскаржилась йому жертва булінгу чи ні.

2. Після отримання звернення дитини, відповідна особа або орган інформує керівника закладу освіти у письмовій формі про випадок булінгу.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

3. Керівник закладу розглядає таке звернення та з'ясовує всі обставини цькування. Надалі він скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу та окреслює подальші дії.

4. Якщо комісія визнала, що це був булінг, а не одноразовий конфлікт, то очільник закладу зобов'язаний повідомити уповноважені підрозділи органів Національної поліції України та Службу у справах дітей. До складу такої комісії можуть входити педагоги, психолог, соціальний педагог, батьки постраждалого та «булера», керівник закладу та інші зацікавлені особи.

5. У разі, якщо комісія не кваліфікує випадок як булінг, а постраждалий не згодний з цим, то він може одразу звернутись до органів Національної поліції України.

6. Але за будь-якого рішення комісії керівник закладу забезпечує психологічну підтримку усім учасникам випадку. Такий механізм діє не лише для захисту дітей від цькування, а й для протидії булінгу над усіма учасниками освітнього процесу, зокрема освітянами та батьками.

Форми і методи надання допомоги постраждалим від булінгу та шляхи попередження його проявів. У процесі подолання шкільного насильства важливим є й урахування вікових особливостей під час подолання булінгу. Так, якщо для молодших дітей більшу роль відіграють батьки, то відповідно – і основне завдання – це робота з батьками та батьків з дітьми. Для старших дітей – більшу роль відіграють власні колективи, в яких вони беруть участь. Тому для них впливовішими будуть групові заняття та пошук вирішень проблеми через запропоновані власні (зрозуміло контрольовані дорослими) алгоритми. Це не означає те, що інші підходи не спрацьовують. Це лише говорить про те, який з механізмів є ефективнішим для того чи іншого віку.

Жертви насильства страждають на депресію, нервовість, ізолюють себе від оточення або відгороджуються від інших своїми негативними очікуваннями. Взаємодіяти із жертвою булінгу чи кривдником може як психолог, так і педагог. Однак робота педагога має свою специфіку. Може скластись помилкове уявлення, що головне – це працювати із кривдниками, оскільки вони є джерелом конфлікту. Те, що кривдник провокує першим, не означає, що надалі жертва, дотримуючись стереотипу сприймання себе в класі, не буде провокувати однокласників до відповідних дій. Отже, «знешкодження» кривдника не гарантує того, що провокаційні дії самої жертви припиняться, і хтось із учнів, які були пасивними споглядачами конфліктної ситуації, не стане новим кривдником.

Враховуючи те, що цькування носить груповий та масовий характер,

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

то і його подолання має носити комплексний характер Тому робота педагога і психолога щодо подолання булінгу в класі має передбачати такі обов'язкові етапи:

- *робота із жертвою булінгу;*
- *робота із кривдником/кривдниками;*
- *взаємодія з батьками;*
- *робота з колективом.*

Мета психологічної допомоги жертвам насильства – у зменшенні негативного впливу пережитої дитиною травми на її подальший розвиток, попередження відхилень у поведінці, полегшення адаптації в суспільстві. Ця робота є складною, оскільки потребує виваженого методичного підходу, який ускладнюють такі фактори:

- дистанційність і недовіра, притаманні жертві булінгу;
- відчуття страху жертви бути покараною кривдниками за обговорення проблеми із педагогом/психологом;
- відчуття сорому через те, що кривдять саме її.

Найчастіше жертвами булінгу стають діти, які:

- тривожні, нещасні, з низькою самооцінкою;
- лякливі, замкнуті та сором'язливі, схильні до меланхолії;

Особливості дітей, які можуть провокувати до цькування: чутливість, вразливість, невпевненість у собі, низька самооцінка, погана успішність, улюбленці вчителів, ябеди, знаходяться під гіперопікою/гіпоопікою батьків, «білі ворони» у зовнішності, неохайно одягнені, обдаровані вундеркінди, діти, які не можуть захиститись через свою делікатність чи психологічні особливості.

Виходячи з вищезазначеного, практичний психолог вирішує такі **завдання:**

– Оцінює рівень психічного здоров'я жертви насильства і визначає показання для інших видів допомоги (психотерапевтичної, психіатричної, терапевтичної тощо);

– Вивчає індивідуально-психологічні особливості дитини з метою більш адекватного їх використання для вирішення проблем. Проводячи психодіагностику, психолог обирає ті чи інші методи вивчення особистості залежно від конкретного випадку, ситуації, особливостей дитини, виду насильства тощо. Найпоширеніші методики: опитувальник А.Є.Лічко, малюнкові тести «Дім-дерево-людина», «Автопортрет», «Кінематичний малюнок сім'ї», «Незавершені речення» тощо.

– Мобілізує приховані психологічні ресурси дитини, що забезпечать самостійне вирішення проблем;

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

– Здійснює корекцію особистісних дисгармоній і соціальної дезадаптації;

– Виявляє основні напрями подальшого розвитку особистості;

– Залучає інших членів сім'ї, родичів, однолітків, довірених осіб для надання психологічної підтримки постраждалій дитині.

Першою дією психолога/педагога є *розмова із жертвою*. Приводом для неї можуть бути спостереження педагога, ініціатива з боку учня, звернення батьків чи учнів класу, які помітили проблему булінгу.

Психолог має:

– Уникати прямих обіцянок дотримуватись конфіденційності;

– Запевнити учня, що спрямує свою діяльність на розв'язання проблеми, оскільки хоче йому допомогти;

– Переконати, що успіх у подоланні булінгу залежить не лише від самого педагога чи психолога, а й від співпраці учня з ними.

Вислови та запитання для початку бесіди педагога з жертвою булінгу:

– Я помітила, що ти змінився (лась);

– У тебе все гаразд?

– Я розумію, що тобі некомфортно. Що відбувається?

– Я хочу тобі допомогти, можемо разом розв'язати твою проблему.

– Ти можеш поговорити зі мною про те, що тебе хвилює.

– Разом ми можемо зарадити твоїй проблемі.

За умови згоди учня, якого кривдять, на співпрацю з педагогом задля розв'язання проблеми педагогу/психологу варто:

– зібрати інформацію про ситуацію;

– запевнити учня у своїй підтримці;

– домовитися, що учень знатиме про всі дії педагога/психолога під час розв'язання проблеми;

– узгодити час наступної зустрічі.

Під час консультування учня, якого кривдять, слід допомогти йому визначити орієнтовні шляхи зміни поведінки, щоб не провокувати кривдників.

Не залежно від рівня насильства в класі, жертва має пройти низку кроків для протистояння насиллю.

1. Основний засіб подолання комплексу жертви у дитини – це підняття її самооцінки.

У випадку знущань у школі підняття самооцінки має відбуватись трьома паралельними напрямками.

1.1. Особистість. Цей напрям поєднує декілька складових. По-перше,

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

проводиться роз'яснювальна робота, мета якої – пояснити особливості її організму, процесів дорослішання. Це має відбутись для розуміння та *прийняття дитиною своїх індивідуальних особливостей* (колір волосся, ріст, фізіологічні зміни під час статевого розвитку, інтелектуальні особливості, матеріальний стан тощо).

Важливим є пояснення дитині, що в тому, що відбувається (цькуванні в школі) вона не винна. Є проблема, яку треба вирішувати, але вини – немає! Варто зупинити сніговий ком самокартань та самобичувань дитини – з одного боку. А з іншого – зупинити процес виправдання дитиною поведінки тих, хто її цькує чи нічого не робить для того, щоб зупинити процес знущань.

По-друге, не лише прийняття «я», але й фізичне удосконалення. Насамперед, йдеться про долучення дитини до занять спортом. Йдеться не лише про те, що фізично сильніші діти менш схильні до того, щоб ставати жертвою, але й як засіб внутрішнього – психологічного удосконалення.

1.2. Соціальні контакти – дитина для нормального розвитку та виходу із позиції жертви має постійно спілкуватися з однолітками.

По-перше, це передбачає створення сприятливого середовища для дитини, в якому вона буде спроможна налагодити контакти зі своїми однолітками. Батьки мають подбати про те, щоб створити дитині інші (додаткові) соціальні ролі. Йдеться про включення її до інших груп, зокрема – різних форм позашкільної освіти – гуртки, секції, літні табори). Цей підхід дозволить дитині не лише знайти друзів за межами групи, в якій її цькують. Це також сформує у неї уявлення про існування інших ролей (крім «жертви», що була нав'язана їй в одній групі (класі). Та усвідомлення того, що її жертвність не є остаточним її місцем у житті. Тобто, йдеться про подолання у дитини самовідчуття, самопозиціонування її як жертви.

Більше того, такі додаткові соціальні ролі дозволять дитині пройти прийнятну соціалізацію та знизять ризики її асоціальних відхилень у майбутньому.

По-друге, соціальні контакти передбачають і формування у дитини соціальних навичок, у тому числі й спілкування з однолітками. Як правило, жертви позбавлені такого спілкування, а тому все більше самоізолюються від колективу. Тому дитину не лише необхідно привести до нового колективу, але й сформувати культуру спілкування – для того, щоб вона могла налагодити контакти.

Йдеться про:

– **Навички стресостійкості**, у тому числі й спроможності дитини переносити критичні ситуації без різких емоційних відповідей чи самоізоляції.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Дитина повинна навчитись ігнорувати поодинокі випадки глузування (оскільки вони спрямовуються саме на її реакцію), розрізняти жарти та образи. Однак, до цього має додаться і розуміння, що ігнорування нападків може бути лише тимчасовою тактикою виходу з конфлікту – як засіб отримання додаткового часу для обдумування подальших дій.

– Необхідно, щоб дитина *навчилась відкрито висловлювати незадоволення в разі системного здійснення насильства*. Наполягати на своєму, вміти постояти за себе та свої інтереси у скрутних ситуаціях. Дитина не має застрягнути в статусі вічної «жертви», а для цього вона має розуміти свої інтереси та межі свого простору. Ніхто не вправі порушувати ці межі – головна теза, яку повинна усвідомити людина з дитячого віку.

Формування у дитини навичок командної діяльності. Зокрема, це може відбуватися через залучення її до ігор, і насамперед, – командних. Створення відповідних навичок призведе до збільшення її авторитету в групі саме через залучення до важливих заходів у класі (спортивні, інтелектуальні групові ігри, конкурси, походи тощо). Умовно кажучи, якщо дитина вміє грати у футбол, то і її статус у групі, яка хоча б час від часу грає в цю гру, зростатиме.

Усвідомлення дитиною того, до кого вона має звернутись у разі вирішення проблем за порадою. Тобто, незалежно від того чи є дитина жертвою, вона має усвідомлювати, що існують «авторитетні дорослі», які допоможуть вийти із ситуації.

Інколи дослідники рекомендують спробувати потоваришувати з ініціатором булінгу. Складно говорити про можливість досягнення цього в короткий термін. Але, у будь-якому випадку, дитина має знайти собі друга, який би змінив на горизонтальному рівні підтримати її у складних ситуаціях. Крім того, окремі дослідники радять і псевдоагресивні ігри (пейтбол, лазерні бої), які б дозволяли б дитині виплескувати той негатив, який накопичився під час знущань.

Крайнім засобом у сфері налагодження соціальних контактів є переведення дитини до іншої школи. Але така форма зміни соціального оточення дитини обов'язково має застосовуватись в комплексі з іншими. Особливо з формуванням комунікативних навичок. Без цього просте переведення дитини може поглибити проблему. Оскільки до її асоціальності, відсутності комунікативних навичок може додаться і ефект новачка. Тому існують ризики, що і в новому колективі дитина може поновити свій статус «жертви», особливо, коли приниження у старому мали довготривалий характер.

1.3. Реалізація дитини – виявити унікальні можливості дитини та

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

розвивати їх. Досягнення в певних сферах дозволять підняти авторитет дитини як для себе, так і в групі.

Крім того, в напрямі «реалізація дитини» варто звернути увагу і на навчання. Особливо це стосується тих, хто стає жертвами через те, що не справляється з шкільною програмою.

В індивідуальному напрямі важливу роль відіграють і походи до відповідних спеціалістів – дитячих психологів.

1.4. Робота з сім'єю. Значною мірою «жертвність» (віктимність) дитини визначається особливостями виховання дитини. Зокрема, надмірною гіперопікою з боку батьків, які обмежують ініціативу та не дозволяють дитині самій акцентувати свої потреби, самостійно захищати свої права.

Робота з кривдником (булером)

В індивідуальній роботі з ініціаторами шкільного насильства перш за все необхідно усвідомити, що ці діти – не злочинці. Тобто, вони можуть або не усвідомлювати наслідків своїх дій, або не бути системними порушниками. І мета роботи з такими дітьми корегувати їхню соціальну поведінку, а не просто провести каральні заходи.

Поведінка кривдника зумовлена певними ***психологічними причинами***. Наприклад:

– *Негативний досвід* – самому доводилося бути жертвою цькування, тому пережитий страх, відчуття беззахисності не дозволяє особистості бути собою.

– *Непорозуміння з іншими* – з певних причин не вдається знайти спільну мову з оточуючими, а демонстративна поведінка – це виклик або спосіб привернути до себе додаткову увагу всіма можливими способами;

– *Власні комплекси* – низька самооцінка через несприйняття власної зовнішності чи заздрощі до іншого через недооцінку своїх умінь тощо.

У роботі з підлітками, у яких фіксується стійка агресивна форма поведінки, цікавим та конструктивним є підхід А.Гольдштейна, який вважав, що потрібно давати когнітивні, емоційні, поведінкові моделі правильної поведінки і відпрацьовувати їх на рівні стійких навичок.

Методи індивідуального вирішення проблеми переслідувача.

1. Власне, найголовніше завдання в індивідуальному підході полягає у виявленні тих, хто насправді є джерелом насильства у класі. Проблема значною мірою ускладнюється у колективах, де насильство набуло значних обертів. Справа у тому, що в головного ініціатора можуть бути «послідовники», тобто діти, які прийняли нав'язану насильницьку модель поведінки і задля просування в ієрархії дитячого колективу саме послідовники можуть застосовувати ще більше насильство, ніж сам

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

ініціатор. Однак, найбільша робота має відбуватись саме з ініціатором, оскільки він своєю авторитетною позицією змінить у подальшому і поведінку його послідовників.

2. Роз'яснювальна робота з дитиною. Кожен п'ятий з тих, хто здійснює системне насильство у класі не усвідомлює, що своєю поведінкою він наносить шкоду своїм однокласникам.

Роз'яснювальна робота не має містити прямі звинувачення у насильстві. У дитини може включитись захисний механізм і вона не сприйматиме пряму критику своїх дій. Більше того, в разі «прямого нападу» для захисту вона формуватиме обґрунтування своїх дій. І тим самим створюватиме виправдання власного насильства.

Застосування переважно каральних заходів, коли йдеться про некримінальні злочини, може призвести до того, що дитина може розізлитись та затаїти образу на «жертву» з наступним перетворенням цієї образи у жорстокіші заходи. Крім того, в разі каральних засобів, існує вірогідність переростання вираження зневаги у інші – непрямі форми (ігнорування, чутки, опосередковане насильство). Тому, йдеться переважно про проведення не показових покарань, а роз'яснювальної роботи.

3. Соціальні контакти. Як правило, переслідувачі, навіть переведені до інших колективів, продовжують ініціювати насильство і в нових умовах. Тому, як і у випадку з жертвою, ініціатор знущань також має навчитись налагоджувати нормальні соціальні контакти. Але для переслідувача важливим є і формування емпатичних навичок. Тобто, його спроможності уявляти себе на місці іншої дитини, розуміти її почуття, його емоції, бажання та дії, внутрішньо співпереживати іншому. Йдеться про зміну комунікативних навичок булера: навчити його слухати та чути інших, спостерігати за діями дітей, аналізувати власні почуття. Також важливо сформувані навички ненасильницького вирішення конфліктів у переслідувачів (наприклад, через моделювання ситуації та пошуком дитиною виходу з неї).

4. Необхідно звернути увагу на сім'ю. Близько 40% переслідувачів проживають у сім'ях, де насильство є прийнятним явищем. Тому, важливо зрозуміти, в яких умовах проживає дитини та вплинути на її домашнє оточення. У тому числі й з'ясування спроможності старших членів родини здійснювати належним чином свої батьківські права.

5. Визначити мотиви насильницької поведінки. Необхідно зрозуміти, що підштовхнуло булера стати ініціатором шкільного насильства. Це надзвичайно важливо, оскільки різні типи переслідувачів вимагають різного підходу.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Якщо йдеться про тих, хто мають лідерські амбіції, необхідно скерувати їх у конструктивне русло. Тобто – дати їм можливість організовувати клас на різні офіційні та неофіційні заходи, включити до напівофіційних структур групи – наприклад, класного чи шкільного самоврядування.

Коли мова йде про тих, хто намагається фізичною силою довести свою зверхність – їх необхідно залучити до спортивних секцій, де вони зможуть проявляти свій потяг до фізичної демонстрації зверхності через спортивні змагання.

Якщо йдеться про дітей зі слабким самоконтролем, тобто тих, хто легко збуджується – то необхідно працювати з батьками, які створюють «тепличі» умови для дитини вдома. І звичайно – з психологом.

У разі, якщо переслідувач здійснює насильницькі дії через низьку зайнятість (від нудьги), то він повинен бути залучений до позашкільних форм освіти (гуртки, секції). Це дозволило б знизити вплив на поведінку дитини надмірної кількості вільного часу.

У випадку, якщо в ініціатора насильства є садистські схильності, то таку дитину однозначно необхідно направляти до психолога, який би коригував її світосприйняття і дав би оцінку щодо її спроможності перебувати в нормальному колективі.

І, залежно від віку, системності та агресивності насильства, контроль щодо переслідувача може бути встановлено з боку правоохоронних органів.

Здебільшого в підлітковому віці кривдники об'єднуються в групи. Тому мета роботи з такою групою полягає в тому, щоб ослабити зв'язок між її членами та змінити негативну установку кривдників на позитивну. Працювати з кожним членом групи кривдників варто окремо за короткий проміжок часу, що не дасть змогу учням змоги обговорювати ситуацію між собою. Першу бесіду слід провести з тим, хто на думку педагога та жертви, очолює групу кривдників. Після індивідуальних бесід педагог має провести розмову з усією групою, про яку кривдників не варто попереджати. Зазвичай під час групової бесіди учні збентежені та прагнуть применшити перед педагогом свою роль у кривдженні, виправдовують свої дії тощо. Саме тому педагог, психолог має чітко висловити позицію, наголосити на тому, що він не терпить проявів булінгу, він – на боці жертви, оскільки **жодна провокація не може стати приводом для зверхнього ставлення до людини**. Також на груповій бесіді педагог має зазначити, що він обов'язково проведе відповідні розмови щодо конфліктної ситуації як з батьками жертви, так і з батьками кривдників.

У разі очевидної для всіх учнів ситуації булінгу педагог може

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

призначити «опікуном» очільника групи кривдників авторитетного для нього однокласника. У роботі з кривдником необхідно розробити протокол реагування на ситуацію цькування для універсального підходу до вирішення проблем.

Види робити зі спостерігачами.

Робота зі спостерігачами, на думку більшості дослідників, у тому числі й міжнародних організацій, таких як ВООЗ та ЮНІСЕФ, є однією з ключових для подолання насильства серед дітей. Робота з такими дітьми має включати наступні пункти:

1. Контроль за самооцінкою дітей. Зниження самооцінки може сприяти прийняттю тих норм, які нав'язуються переслідувачем. У тому числі й прийняття насильницької моделі вирішення проблем в цілому та побудови ієрархії в класі чи групі, – зокрема.

2. Донесення думки, що від позиції кожного (індивідуальної позиції) залежить загальна ситуація в класі. Дитина має усвідомлювати, що вона не мусить приєднуватись до процесу знущань у колективі. Більше того, зупинити сам процес можна через демонстрацію негативного ставлення до цькувань (як активне – публічне висловлення своєї незгоди, так і пасивне – відсутність вербальної реакції підтримки булера (сміх, приєднання до знущань) під час його дій.

3. Формування культури втручання в процес насильства. Дитина має реально оцінювати небезпеки, які їй погрожують, тому і втручання може бути різним: від прямого – розборонити у разі фізичного насильства, до опосередкованого – закріплення дієвості інституту скарг у школі. Як показує досвід, саме спостерігачі виступають основним джерелом інформації для дорослих про випадки насильства у колективі.

Ми навряд чи сьогодні можемо перенести в Україну досвід Альберти (Канада), де невтручання у процес переслідування несе покарання як для переслідувачів, так і для свідків булінгу. Однак, ми маємо сформувати у дітей розуміння дієвості механізму та важливості для вирішення питання подання скарг на тих, хто застосовує знущання над дітьми.

Другий підхід – *груповий* – має на меті зменшити застосування насильства дітьми у межах однієї групи. Цей підхід передбачає проведення групових акцій, під час яких дітям у ненав'язливій формі засуджуватимуться акти насильства взагалі, вказуватиметься до чого вони призводитимуть. Цей підхід передбачає активне включення у діяльність групи – але як медіатора – дорослого. Йдеться про вчителів, психологів чи інших спеціалістів.

Груповий підхід включає у себе:

1. Позашкільні заняття з класом (проведення змагань, походів).

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Йдеться про пошук нових форм створення цінностей «корпоративної етики», доцентрових тенденцій у групі не через фактор деструкції (протистояння групи та «жертви»), а через внутрішню єдність (конструктивні важелі). Цей підхід ефективний також і тому, що частина дітей займаються знуцаннями у школі від нудьги. А відповідно – залучення дітей до позашкільних форм спільної чи індивідуальної діяльності як засобу подолання проблеми «вільного часу». Якщо клас зайнятий конструктивною роботою, то діти відволікаються на щось інше, крім «боротьби за владу».

Позашкільна діяльність класу дозволить проводити зміну ролей – тобто залучати весь колектив, включаючи і жертв, до різних заходів (походи, спектаклі, спортивні ігри, інтелектуальні конкурси). Зміна ситуації дозволяє іншим учням проявити свої сильні сторони та «приміряти» у межах тієї ж групи інші соціальні ролі. Тобто, представити себе і групі, і собі в новій, цікавій, авторитетній для групи якості.

2. Роз'яснення класу (групі) поняття булінгу як явища. Ця складова важлива, оскільки для багатьох дітей психологічний терор проти однокласників може розглядатись як жарт. Тому важливо проводити класні години, на яких називати речі (шкільне насильство, а не жарт) своїми іменами.

Іноземний досвід показує, що для роз'яснень застосовуються:

- перегляд фільмів, роликів, в яких засуджують булінг;
- рольові ігри, де діти можуть себе тимчасово відчутти на різних етапах групової ієрархії;
- постановка шкільних спектаклів, у яких першорядною чи другорядною є проблема знуцань серед дітей (для ефективності необхідно, щоб діти самі писали/допомагали писати сценарій);
- створення дітьми слайд-шоу чи презентацій щодо булінгу для класних годин чи батьківських зборів.

Під час таких занять не рекомендується переходити на персоналії з класу та конкретні факти. Людям, а тим більше дітям, властиво захищатись, коли на них нападають. Тим самим створюється межа неприйняття інформації, яку будуть доносити.

Більше того, неусоблене надання інформації дозволяє не лише обходити фільтри неприйняття, але й надає можливість самим переслідувачам змістити свою активність з ролі деструктивного «альфи» на роль конструктивного «альфи». Тобто, зорієнтувати діяльність булера у конструктивне русло.

Здійснення цього напряму може реалізуватись через моделювання. Зокрема, перед класом (групою) моделюється ситуація схожа на ту, яка

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

реально відбувається. І пропонується знайти виходи з неї. Це не обов'язково має бути одноразовий процес – зокрема, щотижня діти мають збиратись і обговорювати свої варіанти виходу.

3. Розвивати та закріплювати у дітей (особливо – стосується свідків) упевненість щодо необхідності захищати і свої межі, і межі слабших (жертви). У дітей має сформуватись розуміння, що цінності справедливості мають будуватись виходячи з інтересів усієї групи, а не лише тих, хто ініціює насильство.

Зокрема, на класні години, присвячені темам насильства, можна запрошувати експертів (психологів, соціальних працівників, поліцейських), які мають пояснювати як діяти у тій чи іншій ситуації. Тобто, йдеться не лише про внутрішні спроможності вирішити насильство, але й про формування у дитини алгоритму – як діяти? до яких служб можна звернутись у випадках насильства?

У цьому розумінні показовим є і канадський досвід, коли пропонується гіпотетичні приклади (кейси) булінгової поведінки для дітей. А діти повинні самі сформулювати вихід з цієї ситуації (тобто, придумати шляхи позитивного вирішення ситуації).

4. Формування емпатії в групі та спроможності контролювати свої почуття. Під час групових занять варто зосередити увагу на формуванні у підлітків спроможності висловлювати словами те, що вони відчувають, свої почуття. Для багатьох дітей це дуже складно (алекситимія – неспроможність визначити та описати власні емоції). Діти бояться не лише наслідків емоцій, а й самих емоцій. Але, якщо можна словами описати ситуацію (у тому числі й переживання), то дитина раціонально визначає проблему. Після цього й сама загроза і раціонально, і емоційно не сприймається як критична.

5. До групового підходу мають залучатись батьки. Йдеться як про проведення тематичних батьківських зборів, на яких буде роз'яснюватись проблема булінгу та потенційна роль сім'ї в її вирішенні.

Робота з батьками може пересікатись з роботою з дітьми. Зокрема, саме діти можуть демонструвати батькам сценки чи презентації, які б стосувались насильства у школі та засобів протистояння йому.

На зустрічі з батьками, як і з учнями, можна запрошувати різних експертів з подолання насильства у школі та сім'ї. Справа у тому, що у нас і дорослі часто не розуміють, в які служби можна звертатись у разі виникнення проблеми.

6. Формування у дітей навичок антибулінгової поведінки. У цьому контексті важливо привчити дітей обдуманно сприймати ті норми, які нав'язуються у групі та вчити використовувати потенційні можливості

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

опонувати без насильства. Тому важливою складовою діяльністю з групою є проведення дискусії в класі – у тому числі й обговорення проблем, не пов'язаних зі знуцаннями. Це дозволяє сформувати у дітей навички відстоювання своєї позиції та спілкування з опонентами без застосування психологічного чи фізичного насильства.

Діти мають розуміти, що не завжди варто йти на пряму конфронтацію з переслідувачем, а йти на конфронтацію з системою. Тобто, – протистояти «правилам гри», які дозволяють принижувати себе чи інших. Більше того, діти мають навчитись чітко розділяти негативні вчинки та саму людину, яка вчинила їх. Якщо зло персоніфікується, то це ще більшою мірою закріплює і ієрархію, побудовану на насильстві, і неспроможність вирішити проблеми насильства без усунення носія «зла».

Одним з таких кроків у антибулінговій програмі є відмова від прийняття нав'язаних як жертви, так і переслідувачу «прізвиськ» (кличок). Такий крок (називати власним іменем) знижує психологічний захист переслідувача під час знуцань. І певною мірою ініціює до захисту жертву. Тобто, створює психологічні проблеми під час програвання своєї соціальної ролі, якій ближче не ім'я, а «поганяло» дитини.

Ще один важливий крок у антибулінговій діяльності – це злам ефекту демонстративності. Булеру важлива стороння підтримка, адже саме спостерігачі не лише отримують інформаційний меседж від процесу знуцання, але й дають зворотній – (насмішки, залучення до процесу знуцання), тобто надають емоційну підтримку переслідувачу. І коли така підтримка втрачається, він частково втрачає і мотивацію до насильницьких дій.

Ще одна складова – це формування толерантності у групі. Однією з головних причин цькування за якісними ознаками є не усвідомлення відмінностей кожного. Фактично, діти мають розуміти, що такі відмінності формують індивідуальність та вирізняють людину від зграї однотипних істот.

Підсумовуючи вищезазначене, визначимо **основні шляхи попередження та подолання булінгу в закладах освіти:**

– усі члени шкільної спільноти мають дійти єдиної думки, що насильство, цькування, дискримінація за будь-якою ознакою, сексуальні домагання і нетерпимість у закладі освіти є неприйнятними;

– кожен має знати про те, в яких формах може виявлятися насильство й цькування і як від нього страждають люди. Вивчення прав людини і виховання миролюбства має бути включено до шкільної програми;

– спільно з учнями мають бути вироблені правила поведінки у класі, а потім загальношкільні правила, складені в позитивному ключі «як треба», а не як «не треба» поводитися. Правила мають бути зрозумілими, точними і

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

короткими;

- дисциплінарні заходи повинні мати виховний, а не каральний характер. Осуд, зауваження, догана мають бути спрямовані на вчинок учня і його можливі наслідки, а не на особистість порушника правил;

- жоден випадок насильства або цькування і жодну скаргу не можна залишати без уваги. Учня важливо пояснити, що будь-які насильницькі дії, образливі слова є недопустимими. Реакція має бути негайною (зупинити бійку, припинити знущання) та більш суворою у разі повторних випадків агресії;

- аналізуючи ситуацію, треба з'ясувати, що трапилося, вислухати обидві сторони, підтримати потерпілого й обов'язково поговорити із кривдником, щоб зрозуміти, чому він або вона так вчинили, що можна зробити, щоб таке не повторилося. До такої розмови варто залучити шкільного психолога;

- залежно від тяжкості вчинку можна пересадити учнів, запропонувати вибачитися, написати записку батькам або викликати їх, позбавити учня можливості брати участь у позакласному заході;

- учням треба пояснити, що навіть пасивне спостереження за знущанням і бійкою надихає кривдника продовжувати свої дії. Свідки події повинні захистити жертву насильства і, якщо треба, покликати на допомогу дорослих;

- потрібно запровадити механізми повідомлення про випадки насильства. Ці механізми мають забезпечувати учням підтримку і конфіденційність, бути тактовними;

- для успішного запобігання та протидії насильству треба проводити заняття з навчання навичок ефективного спілкування та мирного розв'язання конфліктів.

Проведення *«Правового всеобучу» для учнів і батьків* передбачає:

- ознайомлення батьків з нормативно-правовими актами, які регламентують батьківські обов'язки та відповідальність за їх невиконання;

- ознайомлення батьків та учнів про відповідальність за скоєння насильства стосовно дитини;

- проведення анонімного опитування серед учнів та їхніх батьків з метою визначення проблеми насильства;

- відстеження ситуації на ігрових майданчиках і місцях дитячого спілкування, в неблагополучних сім'ях;

- проведення засідань батьківського всеобучу з проблем сімейного виховання;

- рівномірно розподіляти увагу між учнями в класі: не виділяти улюбленців, а приділяти увагу всім учням;

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

– поділ на групи учнів одного класу під час виконання спільної діяльності має бути щоразу іншим, аби кожен учень максимально контактував із кожним з однокласників;

– залучення під час певних видів діяльності учнів, які можуть стати аутсайдерами, до групи однокласників, до яких усі ставляться добре;

– проведення занять, зорієнтованих на спільну діяльність, що дасть змогу підвищити рівень колективізму в класі.

– установа правил поведінки в Інтернеті. Аби уберегти дитину від кібербулінгу, дорослі мають насамперед пояснити їй правила поведінки в Інтернеті, зокрема, в соцмережах, причому, у ненав'язливій формі. Дитина має чітко засвоїти: якщо вона отримала в інтернеті повідомлення негативного чи агресивного характеру, слід обов'язково порадитися з дорослими, перш ніж відповідати на нього. Необхідно також пояснити дітям, що й у віртуальному світі існує ілюзія анонімності, на яку не можна «купуватися». Так, часто інтернет-користувачі обирають для себе нікнейм – інтернет-псевдонім, ставлять у соцмережі замість свого реального фото аватар або зображення, скажімо, фотомоделі чи супермена. Під час реальної зустрічі з такою людиною різниця буде доволі суттєвою. Варто критично ставитись до всього, що розповідає співрозмовник. Кібернебезпеки відносять до категорії тих, усвідомити й запобігти яким дитині мають дорослі.

Поради як не стати жертвою булінгу:

– Ігноруйте кривдника. Якщо є можливість, намагайтесь уникнути сварки, зробіть вигляд, що вам байдуже і йдіть геть. Така поведінка не свідчить про боягузтво, адже, навпаки, іноді зробити це набагато складніше, ніж дати волю емоціям.

– Якщо ситуація не дозволяє вам піти, зберігаючи спокій, використовуйте гумор. Цим ви зможете спантеличити кривдника/кривдників, відволікти його/їх від наміру дошкулити вам.

– Стримуйте гнів і злість. Адже це саме те, чого домагається кривдник. Говоріть спокійно і впевнено, покажіть силу духу.

– Не вступайте в бійку. Кривдник тільки й чекає приводу, щоб застосувати силу. Чим агресивніше ви реагуєте, тим більше шансів опинитися в загрозливій для вашої безпеки і здоров'я ситуації.

– Не соромтеся обговорювати такі загрозливі ситуації з людьми, яким ви довіряєте. Це допоможе вибудувати правильну лінію поведінки і припинити насильство.

Що можуть зробити батьки в ситуації проявів булінгу щодо їхньої дитини. Багато учнів соромляться розповідати дорослим, що вони є жертвами булінгу. Якщо дитина все-таки підтвердила в розмові, що вона

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

стала жертвою булінгу, то скажіть їй:

– *Я тобі вірю* (це допоможе дитині зрозуміти, що Ви повністю на її боці).

– *Мені шкода, що з тобою це сталося* (це допоможе дитині зрозуміти, що Ви переживаєте за неї і співчуваєте їй).

– *Це не твоя провина* (це допоможе дитині зрозуміти, що її не звинувачують у тому, що сталося).

– *Таке може трапитися з кожним* (це допоможе дитині зрозуміти, що вона не самотня: багатьом її одноліткам доводиться переживати залякування та агресію в певний момент свого життя).

– *Добре, що ти сказав мені про це* (це допоможе дитині зрозуміти, що вона правильно вчинила, звернувшись за допомогою).

– *Я люблю тебе і намагатимуся зробити так, щоб тобі більше не загрожувала небезпека* (це допоможе дитині з надією подивитись у майбутнє та відчувати захист).

У закладі освіти вирішальна роль у боротьбі з булінгом належить педагогічним працівникам. Проте впоратися з цією проблемою вони зможуть тільки за підтримки керівництва школи, батьків, представників місцевих органів влади та громадських організацій

Усунути булінг взагалі як явище практично неможливо. Цькування перебуває у значній залежності від загальної системи нерівності людей (майнова, фізична, етнічна, інтелектуальна, гендерна). І проблема подолання знущань симетрична проблемі подолання цієї нерівності. Навіть міжнародний досвід, досвід Скандинавських країн, де над подоланням цього явища працюють уже не один десяток років, свідчить, що факти насильства у дитячому колективі залишаються попри всі докладені зусилля. Тому, наше завдання – не стільки усунути булінг як явище, скільки – знизити його інтенсивність та зменшити кількість випадків крайніх проявів булінгу.

2.1. Організація та зміст освітнього процесу в початковій школі

2.1.1. Освітній потенціал математичної галузі у процесі формування ключових компетентностей молодших школярів

Седеревічене А.О.,

старший викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти КНЗ КОР "Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів"

Математична освіта є поліфункціональною. Вона сприяє розвитку інтелекту особистості, формуванню культури мислення, вихованню вольових якостей, уміння долати труднощі, здатності оцінити красу наукових утворень і радість одержання нового знання. Першою ланкою в системі безперервної математичної освіти є початковий курс математики, що виступає підґрунтям, на основі якого надалі формується сприйняття математики як науки, здійснюється безпосереднє формування компетентностей.

Однією з ключових компетентностей, визначених **новим Державним стандартом початкової освіти**, є математична компетентність. **Ключова математична компетентність** передбачає виявлення простих математичних залежностей в навколишньому світі, моделювання процесів та ситуацій із застосуванням математичних відношень та вимірювань, усвідомлення ролі математичних знань та вмінь в особистому і суспільному житті людини. Водночас ключова математична компетентність є предметною.

Математична освітня галузь визначає своєю метою формування математичної та інших ключових компетентностей, розвиток мислення молодших школярів, здатності розпізнавати і моделювати процеси та ситуації з повсякденного життя, які можна розв'язувати із застосуванням математичних методів, а також здатності робити усвідомлений вибір.

Важливість освітнього потенціалу математичної галузі аргументував ще великий Леонардо да Вінчі, який писав, що «ніякої достовірності нема в науках там, де не можна застосувати ні однієї з математичних наук, а також в тому, що не має зв'язку з математикою».

Останнім часом у математиці як науці відбуваються кардинальні зміни. Математичний апарат став більш різноманітним і гнучким. Математичні моделі явищ природи, технічних і економічних процесів стали більш повноцінними, точніше та глибше відображати природу речей. Метод досліджень став одним із пріоритетних методів вивчення математики.

РОЗДІЛ II. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК КЕРІВНИКІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Місце математики в системі наук визначає її статус в освіті. Вона є лише допоміжним інструментом для розв'язання окремих проблем, а перш за все, загальнокультурною базою для засвоєння системи принципів і структур, які складають основу дисциплін, що вивчаються.

В основі формування ключових компетентностей лежить досвід учнів як здобувачів освіти, їхні потреби, що мотивують до засвоєння знань і формування вмінь, набутих в освітньому середовищі (школі, родині) та соціальних ситуаціях.

Спільними для всіх ключових компетентностей є уміння читати з розумінням, висловлювати власну думку усно й письмово, критично та системно мислити, проявляти ініціативу, логічно обґрунтовувати позицію, конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими.

Компетентнісний потенціал математичної освітньої галузі забезпечує формування всіх ключових компетентностей. Зокрема, її внеском

– у формування *компетентності спілкування державною мовою* є уміння, що виробляється в процесі навчання математики, – лаконічно та зрозуміло формулювати думку, аргументувати, доводити правильність тверджень;

– у *компетентність спілкування іноземними мовами* – зіставляти математичний термін чи буквене позначення з його походженням з іноземної мови;

– в основні *компетентності у природничих науках і технологіях* – моделювати процеси, що відбуваються в навколишньому світі;

– в *інформаційно-цифрову компетентність* – діяти за алгоритмом та складати алгоритми;

– у *компетентність уміння вчитися* – доводити правильність певного судження та власної думки;

– у *компетентність ініціативність і підприємливість* – здійснювати раціональний вибір;

– у *соціальну та громадянську компетентності* – робити висновки з отриманих результатів розв'язування задач соціального змісту;

– в *обізнаність та самовираження у сфері культури* – естетично зображувати фігури, графіки, рисунки;

– в *екологічну грамотність і здорове життя* – ощадливо користуватися природними ресурсами.

Підсумком реалізації прикладної спрямованості навчання математики є здатність людини визначати та розуміти роль математики в світі, в якому вона мешкає, висловлювати добре обґрунтовані математичні судження та використовувати математику таким чином, щоб задовольняти сьогоденні та

РОЗДІЛ II. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК КЕРІВНИКІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

майбутні потреби, властиві творчому, зацікавленому та мислячому громадянину. Математична компетентність особистості виявляється у свідомому застосуванні нею знань і навичок, способів дій, досвіду при поясненні явищ повсякденного життя, в практичних цілях, при проведенні дослідження чи обробки одержаних даних.

Метою Нової української школи є формування такого рівня соціальної зрілості учнів, який буде достатнім для забезпечення їхньої самостійності в різних сферах життєдіяльності. Важливою умовою формування математичної компетентності є вироблення вмінь самостійної математичної діяльності учнів, адже пізнавальна самостійність є передумовою й результатом розвитку дитини. Частину часу уроку під керівництвом учителя необхідно виділяти на навчання дітей прийомам самостійної роботи та прийомам самоконтролю. Найкращий спосіб пізнати що-небудь – пізнати це самому, – писав видатний математик Д. Пойа. Надзвичайно важливо сформувати вміння самостійно здобувати потрібну інформацію, застосовувати на практиці нові знання, аналізувати їх, приймати виважені рішення, тобто сформувати особистість, здатну критично мислити.

Отже, усвідомлюючи роль і місце прикладної спрямованості навчання математики в системі пріоритетів сучасної освіти, варто дбати про створення організаційно-педагогічних умов для формування математичної компетентності під час розв’язування задач практичного змісту.

Використані ресурси:

1. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс] / Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова, І. Коберник, В. Ковтунець та ін.; за заг. ред. М. Грищенко. – Режим доступу: <http://www.oblosvita.mk.ua/attachments/article/3935/>.

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87 «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти» – Електронний ресурс – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

3. Наказ Міністерства освіти і науки України від 21.03.2018 №268 «Про затвердження Типових освітніх програм для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovih-osvitnih-ta-navchalnih-program-dlya-1-2-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>

4. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / під заг. ред. Бібік Н.М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – С. 15.

2.2. Музейна освіта і бібліотечна справа

2.2.1. Упровадження Універсальної десятикової класифікації в практику роботи бібліотек закладів загальної середньої освіти

Зініченко Л.В.,

*завідувач відділу музейної освіти та бібліотечної справи КНЗ КОР
«Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»*

Організація каталогів і картотек є обов'язковою умовою якісної роботи бібліотек у сучасних умовах розбудови Нової української школи. Бібліотеки закладів загальної середньої освіти долучились до питання переведення на Універсальну десятикову класифікацію бібліотечних фондів і каталогів. Бібліотека не може якісно виконувати свої функції, як без добре організованого бібліотечного фонду, так і без добре організованого пошукового апарату.

До останнього часу у шкільних бібліотеках бібліотечний фонд розміщувався відповідно до Бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК) за таблицями 1978 року. Ця класифікаційна система застаріла і не може повністю задовольнити потреби користувачів бібліотек, оскільки за ці роки відбулися значні зміни у суспільно-політичному житті нашої країни.

Тому на часі перехід усіх бібліотек України, в тому числі і шкільних, на використання Універсальної десятикової класифікації, яка є більш універсальною.

Перехід на Універсальну десятикову класифікацію у освітянській бібліотеці справа не проста. Вона потребує від бібліотекарів певних знань про нову класифікаційну систему, опанування методики роботи з основними та допоміжними таблицями УДК, мінімальних практичних навичок у обробці наявної у фонді літератури, матеріального забезпечення, а також значних затрат часу.

Універсальна десятикова класифікація (УДК) – це міжнародна багатомовна класифікаційна система, що об'єднує всі галузі знань в єдиній універсальній структурі з загальною десятиковою нотацією. Таблиці УДК призначені для систематизації документів, пошуку інформації та організації фондів документів з усіх галузей знань у бібліотеках, видавництвах, інформаційних центрах тощо. Міжнародним еталоном УДК є англomовна база даних Master ReferenceFile (MRF), яка налічує близько 70 000 класифікаційних рубрик.

Оновлення УДК здійснюється щорічно, і це дає змогу підтримувати систему в актуальному стані та відображати всі зміни, події та явища, які відбуваються у світі.

РОЗДІЛ II. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК КЕРІВНИКІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Близько 130 держав світу використовують УДК (30 з них застосовують її як основну класифікаційну систему). Таблиці перекладено більше ніж на 50 мов. В Україні з 2000 року використовують таблиці УДК українською мовою. Вихідні відомості кожного видання повинні містити класифікаційний індекс УДК згідно з ДСТУ 4861:2007 "Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості".

Універсальна десяткова класифікація (УДК) є інтелектуальною власністю міжнародної некомерційної організації "Консорціум УДК" (УДКК) (UDCConsortium, UDCC), що знаходиться у Нідерландах [<http://udcc.org/>]. У 2010 році Книжковою палатою України випущено електронне видання УДК українською мовою на компакт-диску у форматі PDF (зі змінами та доповненнями станом на 2006 рік), а також таблицю відповідності скорочених варіантів УДК і ББК (зі змінами та доповненнями до УДК станом на 2008 рік, ББК – на 1997 рік); в 2011 році – короткий тлумачний словник термінів з УДК.

Книжкова палата України тісно співпрацює з представниками Консорціуму, вносить свої зауваження і пропозиції з питань удосконалення міжнародного еталона УДК, бере участь у проектах УДК, зокрема у підготуванні та подальшому підтриманні в актуальному стані українмовної версії скорочених таблиць УДК "[Скорочені таблиці УДК он-лайн](#)".

Універсальна десяткова класифікація (УДК) є міжнародною системою класифікування документів. Вона відповідає найістотнішим вимогам до класифікації (міжнародність, універсальність, мнемонічність) та надає можливість відображати новітні досягнення науки й техніки без будь-яких суттєвих змін в її структурі. Такої гнучкості не має жодна з існуючих систем класифікації.

Наявність детально розробленої системи допоміжних таблиць визначників, здатність відображати нові поняття за допомогою розподілу рубрик від загального до конкретного також роблять систему УДК гнучкою. Це дає змогу багатоаспектно розкривати зміст матеріалів за допомогою комбінування індексів. Застосування визначників безмежно розширює можливості класифікації та відкриває нові для детального класифікування матеріалу.

УДК використовується для організації як вузькоспеціалізованих довідково-інформаційних, так і багатогалузевих фондів. Можливість єдиної систематизації інформаційних матеріалів робить систему УДК найзручнішою у процесі обміну інформацією між країнами.

УДК охоплює всі галузі людських знань. Її розділи органічно пов'язані між собою, і зміни одного розділу вимагають змін в інших розділах.

В основі структури УДК – принцип десяткових дробів. Для позначення рубрик застосовують арабські цифри, зрозумілі в усіх країнах, що робить УДК загальнодоступною міжнародною системою. Десятковий принцип структури дає змогу безмежно розширювати її за допомогою приєднання

РОЗДІЛ II. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК КЕРІВНИКІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

нових цифрових позначень до існуючих, не змінюючи системи загалом.

Індекси УДК побудовані так, що кожна наступна цифра, що приєднується до індексу, не змінює попереднє значення, а лише уточнює, позначаючи конкретніше поняття.

За таким самим ієрархічним принципом побудовано і допоміжні таблиці загальних і спеціальних визначників.

Таблиці УДК розподілені на основні та допоміжні. Крім того, до УДК належать алфавітно-предметний покажчик, методичні вказівки до багатьох розділів, а також знаки, за допомогою яких здійснюється побудова індексу.

Розподіл таблиць на основні та допоміжні базується на особливостях понять, які у них відображені. Основна таблиця містить поняття з усіх галузей науки, техніки, мистецтва тощо. До допоміжних таблиць належать поняття, що повторюються, спільні для всіх чи багатьох розділів (загальні визначники), або ті, що застосовані лише в одному розділі (спеціальні визначники).

Визначники використовують для подальшої деталізації індексу, відображаючи якісні характеристики документів або властивості предмета з певної точки зору, вони уточнюють, звужують ту чи іншу тему. Визначники приєднують до основного індексу за допомогою знаків (символів), характерних для конкретного визначника (крапка, дужки, дефіс, лапки тощо).

За десятиковою системою всю сукупність знань розділено на десять основних класів:

0 Загальний клас.

1 Філософія. Психологія.

2 Релігія. Теологія (богослов'я).

3 Суспільні науки.

4 (вільний з 1961 р.).

5 Математика. Природничі науки.

6 Прикладні науки. Медицина. Техніка.

7 Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт.

8 Мова. Мовознавство. Художня література. Літературознавство.

9 Географія. Біографії. Історія.

Кожен з цих класів поділено на десять розділів, які, у свою чергу, поділяються на десять підрозділів тощо.

Клас 0 загальний клас

Групує матеріали з питань організації наукової роботи, науково-технічної інформації, писемності, інформаційних технологій, бібліографії й бібліотечної справи, журналістики тощо. Індекси цього класу використовуються для систематизації матеріалів загального характеру, що не належать до конкретної галузі.

Клас 1 Філософія. Психологія

РОЗДІЛ II. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК КЕРІВНИКІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Групує матеріал щодо історії філософії, сутності предмета, методів, категорій філософії, філософських систем і концепцій (іdealізму, матеріалізму, соціалістичних учень, утопічного соціалізму, марксизму). Він компонує літературу з питань загальної психології, психології та окремих видів діяльності, віку та статі, парапсихології, гіпнотизму, навіювання, психотехніки. Крім того, у класі 1 розміщено літературу з питань окультизму (алхімії, магії, астрології, гороскопів, спиритизму тощо), хоча частково ці поняття також відображено у класі 2.

Клас 2 Релігія. Теологія (богослов'я)

Вміщує матеріали з питань теорії, філософії, природи релігії, релігійної практики окремих релігій та релігійних систем від доісторичних до сучасних. Документи щодо релігійного права необхідно групувати в 2-74, а літературу про відносини між церквою та державою – в 2-67 та 322. Посилання до розділів класів 1, 3 не поодинокі й демонструють тісний зв'язок класів у висвітленні певних проблем.

Клас 3 Суспільні науки

Групування матеріалів щодо теорії та методології суспільних наук, статистики, демографії, соціології, політики, економіки, права, державного адміністративного управління, військової справи, соціальної допомоги та страхування, освіти та етнографії тощо.

Історія та історичні науки, економічна географія належать до класу 9, філологія – до класу 8, мистецтво та мистецтвознавство – до класу 7, філософія і філософські науки, що мають загальне методологічне значення, – до класу 1.

Клас 4 (вільний)

Клас 5 Математика. Природничі науки

Відображає науки, об'єктом дослідження яких є природа, з метою подальшого практичного використання результатів цих досліджень.

У більшості природничих наук є загальновизнані традиційні класифікації, такі, як періодична система хімічних елементів Д. І. Менделєєва або систематика в ботаніці та зоології. Оскільки ці системи мають не тільки суто наукову цінність і значення, а й широко застосовуються для систематизації документів, їх використовують і в УДК.

Клас 5 висвітлює питання теоретичного характеру, дослідження загальних законів фізики, хімії, біології тощо. Дослідження явищ природи може відбуватись у вигляді поставленого експерименту, але його здійснюють не у виробничих умовах, а в межах плану науково-дослідних робіт інститутів або інших наукових організацій. Клас 5 тісно пов'язаний з класом 6.

Клас 6 Прикладні науки. Медицина. Техніка

Відображає питання технологій різних галузей промисловості, виробничі процеси, конструювання обладнання, роботу транспорту і транспортних

РОЗДІЛ II. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК КЕРІВНИКІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

засобів, сільське господарство. У цьому класі згруповано матеріали щодо практичного використання загальних законів фізики, хімії, біології тощо з метою отримання необхідних для життя людини матеріалів і продуктів, використання природних багатств та інше. Коли за змістом та характером документа неможливо визначити, з якої точки зору (наукової чи прикладної) розглянуто питання, необхідно керуватися методичними вказівками, наведеними у відповідних розділах таблиць. У суперечливих питаннях рекомендується дублювати документ.

Клас 7/9

Об'єднані мистецтво та гуманітарні науки: філологію (мовознавство, література, літературознавство), географію, історію.

Клас 7 Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт.

Пов'язані з іншими класами і розділами.

Клас 8 Мова. Мовознавство. Художня література. Літературознавство.

Складено відповідно до таблиці «Загальні визначники мови». Відсутні в класі 8 індекси створюють за допомогою визначників з Таблиці із заміною знака рівності крапкою.

Клас 9 Географія. Біографія. Історія

Містить матеріали з питань археології, географічних та історичних наук тощо.

В УДК, крім основної, є допоміжні таблиці визначників, які використовують для подальшої деталізації індексу. Наявність визначників, які надають системі гнучкості та багатоаспектності, є головним надбанням УДК. Комбінуючи індекси основної таблиці з визначниками, можна отримати велику кількість складних індексів, що розширює діапазон класифікації загалом.

Визначники поділяються на дві групи: загальні та спеціальні (аналітичні).

Загальні визначники (розділ I) відображають загальнопоширені характеристики, тобто ті, що застосовуються в усіх або багатьох розділах таблиць.

Загальні визначники можна приєднувати до будь-якого індексу основної таблиці УДК.

Існує дві групи загальних визначників: незалежні та залежні. У разі необхідності незалежні визначники, а саме визначники мови, форми, місця, народів та часу, можна використовувати як самостійні індекси, зокрема, якщо потрібно визначити тільки аспекти місця під час складання картотеки. Наприклад:

(477) Україна

Залежні визначники завжди мають приєднуватись до індексу – це визначники -02 Властивості, -03 Матеріали, -04 Процеси та -05 Особи.

Загальні визначники мови містять класифікацію мов. Їх викорис-

РОЗДІЛ II. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК КЕРІВНИКІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

товують також для позначення багатомовних документів і перекладів з різних мов. Їх розпізнавальний символ =... (знак рівності).

Наприклад:

=111 Англійська

Загальні визначники форми документів мають символ (0...). Їх застосовують для класифікування документів за формою і характером викладу: підручник, стаття, довідник, словник, звіт, патент тощо.

Наприклад:

(075) Навчальні посібники. Шкільні підручники. Підручники для студентів.

Загальні визначники місця мають символ (1/9). Їх застосовують для відображення географічного або територіального аспекту, в якому розглядається тема. Вони дають змогу позначати місце і простір взагалі, фізико-географічні області та зони, ріки, моря, океани, країни й території сучасного та стародавнього світу тощо.

Загальні визначники місця приєднуються до індексу будь-якого розділу, якщо необхідно відобразити матеріал в зазначеному аспекті.

Загальні визначники рас, етнічних груп та народів створюють із загальних визначників мови, взятих у круглі дужки, та використовують для позначення національностей, народностей або етнічних груп.

Загальні визначники часу мають символ "...". Їх застосовують для створення підрозділів за хронологічним принципом.

Тисячоліття позначається однією цифрою, століття – двома, десятиліття – трьома, рік – чотирма. Перше століття нашої ери позначено двома нулями "00", тому кожне цифрове позначення визначника є на одиницю меншим за цифрове позначення століття.

Загальні визначники основних характеристик мають символ -0. Існує чотири види таких визначників:

-02 Властивості

-03 Матеріали

-04 Процеси

-05 Особи та характеристики осіб

Спеціальні визначники (розділ II) відображають локально розповсюджені характеристики, тобто ті, що застосовані в одному або кількох розділах основної таблиці.

Спеціальні визначники розрізняють за їхніми символами:

-1/-9 – визначники з дефісом (крім -0 – Загальні визначники з дефісом);

.01/.09 – визначники з крапкою нуль;

‘1’/‘9 – визначники з апострофом.

Для наочності спеціальні визначники виокремлюють вертикальною

РОЗДІЛ II. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК КЕРІВНИКІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

рискою на полях таблиць.

Спеціальні визначники найчастіше розробляються і використовуються в основній таблиці та наводяться безпосередньо у розділі, в якому застосовуються. У допоміжних таблицях загальних визначників спеціальні визначники розробляються та застосовуються рідше, переважно їх використовують у визначниках форми та місця.

Методичне забезпечення впровадження Універсальної десятикової класифікації здійснює Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

МОН України видано наказ від 26.06.2017 № 929 «Про впровадження Універсальної десятикової класифікації в практику роботи бібліотек», яким передбачено перехід на систематизацію документів за УДК, зокрема і в бібліотеках закладів освіти. Методичний супровід покладено на Державні наукові установи: «Інститут модернізації змісту освіти» та «ДНПБ України імені В.О.Сухомлинського».

Використані джерела:

1. Побудова та властивості УДК [Електронний ресурс] / Державна наукова установа Книжкова палата імені І.Федорова.– Режим доступу: http://www.ukrbook.net/udc/UDC_pobudowa.htm.

2. Упровадження універсальної десятикової класифікації [Електронний ресурс] / Державна наукова установа «Державна науково-педагогічна бібліотека імені В.О.Сухомлинського» . – Режим доступу: <http://dnpb.gov.ua/ua/13560-2/>

2.2.2. Про проведення обласних краєзнавчих читань імені Лаврентія Похилевича «Київщина: історія рідного краю»

25 квітня 2019 року КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» проводить **обласні краєзнавчі читання імені Лаврентія Похилевича «Київщина: історія рідного краю»**.

Оргкомітет запрошує взяти участь у проведенні заходу.

Форми участі – **очна та заочна**.

Тематичні напрями роботи:

1. *Археологічні та історичні пам'ятки Київщини: стан, проблеми, перспективи.*

2. *Історія освіти Київської області: від найдавніших часів до сьогодення* (особливості розвитку освітніх систем на Київщині; питання історії шкіл у містах і селах Київської області; регіональна специфіка розвитку шкільництва в регіоні; освітянські часописи Київщини;

РОЗДІЛ II. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК КЕРІВНИКІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

становлення і розвиток шкільної освіти на Правобережній і Лівобережній Київщині; тенденції розвитку шкільництва на Київщині; гімназійна освіта на Київщині; відомі педагоги та меценати Київщини; становлення та розвиток дошкільної освіти на Київщині; становлення та розвиток педагогічних училищ; дитячі молодіжні та громадські організації Київщини).

3. *Історія міст і сіл Київщини.*

4. *Етнічно-історичні процеси в регіоні.*

5. *Культурно-освітні процеси краю в XIX–XX століттях. Літературне життя та розвиток мистецтва* (художня література; музика; архітектура, образотворче мистецтво; розвиток театрального мистецтва у XIX – XX століттях; історичні особистості).

6. *Просвітницька та краєзнавча діяльність на Київщині* (краєзнавчий рух на Київщині; краєзнавча діяльність громадських музеїв; краєзнавство в особах; репресовані діячі освіти та краєзнавства регіону).

7. *Роль музеїв у збереженні та популяризації національної спадщини* (музейна педагогіка: практика та перспективи. Стан та перспективи музейної справи).

8. *Геройзм захисників рідного краю.*

До участі в заході запрошуються науковці, науково-педагогічні працівники, аспіранти і здобувачі, працівники регіональних методичних служб, наукових лабораторій, керівники освітніх установ і закладів освіти, педагогічні працівники, краєзнавці та працівники музеїв Київщини.

Календар конференції:

- подання заявок – до 1 квітня 2019 року;
- подання тез і статей у друкованому й електронному варіантах – до 1 квітня 2019 року.

КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»

E-mail: museum_koipopk@ukr.net

Контактна особа: Пількевич (Рокицька) Ольга Дмитрівна, методист відділу музейної освіти та бібліотечної справи КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», тел. роб. 04563-5-04-41 (111), моб. 096 937 25 95.

Публікація матеріалів

Тези і статті учасників заходу будуть представлені у збірнику матеріалів.

За бажанням учасників конференції їхні статті можуть бути опубліковані у випуску електронного фахового видання «Народна освіта», зареєстрованому ВАК України як фахове педагогічне видання.

2.3. Курси духовно-морального спрямування

2.3.1. Досвід закладів освіти Київської області з формування загальнолюдських цінностей у процесі вивчення курсів духовно-морального спрямування

Іванченко В.В.

методист відділу суспільствознавчих предметів КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»

Процес становлення громадянського суспільства у країні, прагнення країни стати невід'ємною складовою світової цивілізації спонукає до всебічного втілення в суспільному та індивідуальному житті засад життєустрою на основі принципів, цінностей та норм високої людяності.

Філософія й методологія освіти відіграють важливу роль у формуванні свідомості молодого покоління. Вони базуються не тільки на основі наукового осмислення дійсності та відповідного світоставлення, а й на більш високому духовно-моральному рівні з пріоритетом загальнолюдських цінностей.

Обов'язковою умовою соціально-економічного та духовно-морального прогресу нації, перетворення українського суспільства в розвинену цивілізовану націю є створення високодуховного середовища в суспільстві, формування у молодих поколінь високої моральної особистісної культури, добротворення та щирого людинолюбства.

З огляду на це є актуальним і своєчасним запровадження курсів духовно-морального спрямування в закладах загальної середньої освіти. До цього спонукають не тільки зміни в ціннісних орієнтирах українського суспільства, а й загальне зростання ролі моралі в житті людства в інформаційному глобалізованому світу.

Курси духовно-морального спрямування мають сприяти, у першу чергу, соціалізації особистості, її духовно-моральному зростанню. Вони належать до світоглядних курсів, засвоєння яких повертається до особистості, реалізуючись у ставленні людини до самої себе, інших людей, світу загалом.

Основними принципами вивчення курсів духовно-морального спрямування є:

- 1) принцип відокремлення школи від Церкви;
- 2) принцип свободи совісті, який передбачає право вибору батьками відповідних курсів на підставі світоглядних переконань;
- 3) принцип особистісної орієнтації навчання, котрий, у свою чергу, передбачає:

– врахування психологічних особливостей кожного учня;

РОЗДІЛ II. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК КЕРІВНИКІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

– доступність матеріалу, його адаптованість до вікових особливостей учня;

– орієнтація учнів на свідоме й особисте практичне використання засвоєних цінностей і моральних принципів представників інших культур, народів, релігій.

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» викладати предмети духовно-морального спрямування можуть учителі закладів загальної середньої освіти, які пройшли відповідну курсову підготовку на базі інститутів післядипломної педагогічної освіти і мають моральний авторитет серед учнів, їхніх батьків, колег, орієнтуються у змістових особливостях та методиці викладання предмета, не чинитимуть у будь-якій формі тиску на своїх вихованців на релігійному ґрунті.

У закладах загальної середньої освіти області у варіативній складовій робочих навчальних планів освітніх програм передбачено можливість запровадження курсів духовно-морального спрямування.

Для їх упровадження у освітній процес в області створено належні умови. Зокрема, щороку на базі КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» організовано курси підвищення кваліфікації вчителів, які викладають курси духовно-морального спрямування.

Учителів зорієнтовано на вибір програм, затверджених МОН України, навчально-методичне забезпечення та сучасні технології навчання.

Окрім того, відділом суспільствознавчих предметів здійснюється моніторинг стану викладання курсів духовно-морального спрямування в закладах освіти Київської області.

У цьому процесі спостерігаються такі тенденції:

– у цьому навчальному році почали викладатися курси духовно-морального спрямування у Бориспільському, Васильківському, Миронівському, Тетіївському районах;

– у Таращанському районі кількість закладів освіти, у яких передбачено викладання курсів духовно-морального спрямування, збільшилася;

– серйозну увагу впровадженню в освітній процес курсів духовно-морального спрямування приділено в Білоцерківському та Баришівському районах.

У 2017/2018 навчальному році на базі Ірпінської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №5 діяла обласна педагогічна студія з теми: «Формування культури та світогляду людини і громадянина засобами курсів духовно-морального спрямування» (керівник студії – Дзюба Іван Іванович, учитель історії, етики та основ християнської етики). За сертифікаційною програмою (30 годин) навчання пройшли 24 педагоги області.

РОЗДІЛ II. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК КЕРІВНИКІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

2.4. Реалізація швейцарсько-українського освітнього проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»

2.4.1. Інформація про реалізацію швейцарсько-українського освітнього проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» у закладах загальної середньої освіти Київської області

Кушнір Я.А.,

методист відділу міжнародних зв'язків КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»

На виконання завдань Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016, пріоритетним напрямом діяльності закладів освіти Київської області є створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження ефективної взаємодії громадськості з владою, органами місцевого самоврядування на засадах партнерства, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії, громадської ініціативи та самоорганізації.

З метою підтримки сталого розвитку громадянського суспільства за допомогою поширення знань про освіту для демократичного громадянства та освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ), розвитку громадянських компетентностей шляхом системного навчання керівників шкіл і вчителів, вдосконалення моделі демократичного врядування у закладах освіти, з 2013 року у Київській області розпочалась реалізація швейцарсько-українського освітнього проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні». Донором проекту є Швейцарська Конфедерація. Виконавцем проекту є Цюрихський педагогічний університет (Швейцарія). Партнером із реалізації проекту в Київській області є Комунальний навчальний заклад Київської обласної ради «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів».

Для створення демократичного освітнього середовища та реформування підходу до громадянської освіти в закладах освіти здійснюється системна цілеспрямована діяльність, у ході якої розроблено:

- уніфіковані тренінгові програми для керівників шкіл;
- уніфіковані тренінгові програми навчального модуля «Розвиток громадянських компетентностей» на 6, 12, 24, 72 години з підготовки

РОЗДІЛ II. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК КЕРІВНИКІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

майстер-тренерів для навчання директорів шкіл у системі підвищення кваліфікації;

- уніфіковані тренінгові програми 6- та 12-годинного навчального модуля «Розвиток громадянських компетентностей» з підготовки майстер-тренерів для навчання вчителів шкіл у системі підвищення кваліфікації;

- навчальні матеріали до кожної з тем уніфікованих тренінгових програм навчання директорів: структуру занять, презентації, рекомендації із використання матеріалів посібників з ОДГ/ОПЛ;

- організовано та проведено: семінари-тренінги з підготовки майстер-тренерів; навчальні заняття в рамках курсів підвищення фахової кваліфікації директорів, заступників директорів шкіл та вчителів різних предметів, які запроваджують громадянську освіту у закладах освіти Київської області;

- запроваджено модель демократичної освіти в закладах загальної середньої освіти Київської області;

- створено мережу пілотних шкіл з упровадження освіти для демократичного громадянства (Ірпінська спеціалізована загальноосвітня школа I-III ступенів з поглибленим вивченням економіки та права № 2 Ірпінської міської ради; Бучанська загальноосвітня школа I-III ступенів №4 Бучанської міської ради; Хотівський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа I-III ступенів – гімназія» Києво-Святошинської районної державної адміністрації; Білоцерківська загальноосвітня школа I-III ступенів №5 Білоцерківської міської ради);

- проведено експертне оцінювання методичних рекомендацій щодо використання матеріалів «Освіта для демократичного громадянства та Освіта з прав людини (ОДГ/ОПЛ)» у процесі викладання курсів шкільних предметів за оновленими навчальними програмами (іноземні мови та географія, 5-9 класи);

- за підтримки органів місцевого самоврядування пілотними закладами освіти реалізовано спільні соціальні проекти та освітні ініціативи;

- заклади освіти області забезпечено навчально-методичними комплексами з навчання громадянської освіти ОДГ/ОПЛ;

- на освітньому порталі КНЗ КОР «КОПОПК» та сайтах опорних закладів освіти функціонує сторінка Проекту щодо висвітлення основних результатів його впровадження в області.

У рамках реалізації швейцарсько-українського освітнього проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» організовано та проведено заходи міжнародного, всеукраїнського та регіонального рівнів:

- регіональний форум за міжнародною участю «Розвиток громадянських компетентностей: досвід Київської області» для керівників методичних об'єднань заступників директорів з виховної роботи та керівників методичних об'єднань учителів суспільно-гуманітарного циклу;

РОЗДІЛ II. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК КЕРІВНИКІВ І ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

– всеукраїнський семінар-тренінг за Компонентом IV «Викладачі закладів вищої освіти – початкова освіта» з теми: «Формування громадянських компетентностей у майбутніх учителів початкової школи» – навчання «ЧЕРЕЗ»: формуємо демократичне навчальне середовище»;

– регіональний моніторинг щодо визначення стану громадянської освіти та рівня сформованості громадянських компетентностей педагогів та учнів закладів загальної середньої освіти Київської області;

участь у проведенні засідань Ради проекту та в робочих нарадах експертів і регіональних координаторів Проекту в:

– нарадах регіональних координаторів швейцарсько-українського проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»;

– засіданнях Ради швейцарсько-українського проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні – DOCCU» в Національному агентстві України з питань державної служби;

– регіональному форумі за міжнародної участі «Розвиток громадянських компетентностей: досвід Київської області» для керівників методичних об'єднань заступників директорів з виховної роботи та керівників методичних об'єднань учителів суспільно-гуманітарного циклу;

– рефреш-тренінгу для регіональних координаторів, майстер-тренерів компонентів «Керівники шкіл», «Учителі» та медіафахівців проекту.

У рамках впровадження швейцарсько-українського проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні – DOCCU» за період 2013-2019 рр. за професійними програмами пройшли навчання 9046 педагогів, з них:

учителі – 5940;

заступники директорів та директори шкіл – 1493;

представники РМК/ММК – 25;

представники закладів позашкільної освіти – 94;

керівники і вихователі ДНЗ – 725;

практичні психологи – 110;

інші категорії – 659.

У тематичних заходах, семінарів-тренінгах на базах пілотних закладів освіти із реалізації проекту пройшли навчання 1333 особи.

У рамках комунікативних заходів із батьківською громадою та учнівським активом, представниками влади взяло участь 2112 осіб.

**Інформаційно-методичний збірник
Березень, 2019**

Спеціалізоване педагогічне видання департаменту освіти і науки Київської обласної державної адміністрації та Комунального вищого навчального закладу Київської обласної ради «Академія неперервної освіти».

Відповідальна за випуск: О.В. Матушевська

Редагування: О.В. Матушевська, О.Ю. Ткач

Комп'ютерне макетування: О.Ю. Ткач

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 6641 від 20.02.2019 р.

Реєстраційне свідоцтво КІ № 424 від 20.12.1999 р.

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ПІДРОЗДІЛ
КНЗ КОР «Київський обласний інститут
післядипломної освіти педагогічних кадрів»
м. Біла Церква, вул. Ярослава Мудрого, 37
Тел. (04463) 5-04-24, 5-04-22
E-mail: Kyiv_academy@ukr.net
<https://kristti.com.ua/>